

IVAN OLBRACHT
GOLET V ÚDOLÍ

ČESKOSLOVENSKÝ SPISOVATEL PRAHA

SPISY IVANA OLBRACHTA
SVAZEK JEDENÁCTÝ

*Řídí Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV
Ediční rada: Ludmila Lantová, Emanuel Macek,
Miloš Pohorský, Bohumil Svozil*

IVAN OLBRACHT
GOLET V ÚDOLÍ

K vydání připravila, vydavatelské poznámky a vysvětlivky napsala Jarmila Víšková. Doslov napsal Miloš Pohorský. Obálku, vazbu a typografickou úpravu navrhl Milan Hegar. Vydal Československý spisovatel v Praze roku 1983 jako svou 4997. publikaci. Odpovědný redaktor Jiří Korejčík. Výtvarný redaktor Milan Jaroš. Technická redaktorka Ludmila Hejnová. Vytiskla Stráž, tiskařské závody, n. p., Plzeň, závod Vimperk. AA 16,18, VA 16,96. 601/22/856. Vydání čtrnácté, v ČS čtvrté (Marijka nevěrnice vydání druhé). Stran 364. Náklad 5000 výtisků. 13/23. 22-090-83. Kčs 22,—

OBSAH

Zázrak s Julčou	-----	7
Událost v mikve	-----	35
O smutných očích Hany Karadžičové	--	87
Dodatky		
Marijka nevěrnice	-----	233
Jak jsme natáčeli Marijku nevěrnici	---	283
Doslov	-----	307
Vydavatelské poznámky	-----	331
Vysvětlivky	-----	354

DOSLOV

Nikdo nepochybuje, že krátké podkarpatské období, započaté rozhodnutím lépe poznat neutěšený hmotný a kulturní stav tehdejší nejvýchodnější části státu, území málo známého a hodně tajuplného, patří k nejšťastnějším úsekům celé umělecké cesty Ivana Olbrachta. Tenkrát napsal reportáže, které splnily úkol upozornit na kritický stav tamějších poměrů, a tyto kapitoly dodnes platí ve svém žánru za jeden z vrcholů. Vydal román o válečném zběhovi a loupežníku Nikolovi Šuhajovi — a tato balada o věčné touze po volnosti a svobodě, tento příběh o muži, který se živelně a statečně bouřil, než byl nakonec kruté ubit, nepřestává žít. Ve filmové povídce o Marijce nevěrnici a o rusínských dřevorubcích zachytil další scény z tragiky horalského života. A potom se Olbracht obrátil k podkarpatské látce ještě jednou, naposledy, ve třech povídkách, skládajících smutnou knihu Golet v údolí.

Kouzelný kraj strmých kopců a těsných údolí, spleťtých společenských vztahů a zaostalých životních forem mu přirostl k srdci a spisovatel se snažil proniknout do všech jeho záhybů. Je to patrné snad z každé stránky, kterou o té zemi napsal. Prozrazuje to znalost detailů, z jejichž osnovy se pomíchaně vynořují nejrůznější časové vrstvy minulosti a přítomnosti: vypravěč je dovede zachytit v jejich smyslové konkrétnosti i v jejich charakteristických souvislostech. Vyplývá to z porozumění pro

politické, náboženské, sociální i národnostní problémy a z odhadu pro vývoj situace. Svědčí o tom vyprávěné příběhy, jimž se dostává postupem času závažnosti o to větší, že se v nich zpravidla zrcadlí realita a sen zároveň s legendou nebo s mýtem a že odkazují k významům, dotýkajícím se lidské touhy po osobním štěstí i bolesti a připomínajícím naději stejně jako společenskou a mravní odpovědnost.

Ivan Olbracht, jak známo, jezdil na Podkarpatsko od roku 1931. Pobýval tam v letních a někdy i zimních měsících a křížoval kraj po cestách necestách, žil v městech a na samotách, lákaly ho řeky a hory, obeznamoval se s poměry a s lidmi — a psal o skutečnosti, o tragice a o možnostech této země bez jména. Ale významný životní úsek, který i jemu osobně přinesl mnoho změn — ztráty a rozchody i nové začátky —, se po šesti letech končil. Byla to doba, kdy se politické napětí ještě stále stupňovalo a v sousedství republiky se čím dál hrozivěji ozýval nacismus. Po skončení své žurnalistické a politické aktivity, předtím tak intenzivní, se Olbracht teprve ve třicátých letech vlastně poprvé věnoval výhradně literární práci. Hodně překládal. Psal novou prózu a své starší knížky upravoval k novým vydáním. S Vladislavem Vančurou a s Karlem Novým se pustili dokonce do filmování. Bylo mu padesát let a těšil se ze života, když mohl chodit po kopcích nebo na ryby, když mohl pracovat při šumění řeky protékající blízko kolem něj a z okna se dívat na zelené svahy hory. Jenže i tyto měsíce a roky rychle utíkaly...

Teď tedy už byl srpen roku 1936 a nastával čas loučení. S přáteli, kteří ho opět navštívili v Koločavě, se ještě vypravil po známých zamilovaných místech („v sobotu

na samém počátku deště přijeli autem dr. Sekanina se ženou...“; „byl tu několik dnů Ančik...“; „s Vančurovými a Novými jsme byli jeden den u Sinevirského jezera, druhý den jsme šli na Strimbu. Den byl překrásný...“), ale stále více už myslel na cestu domů a manželce psal, že se mu už „trochu stýská“ (na počátku toho roku se totiž Olbracht po rozchodu s Helenou Malířovou oženil). Do Prahy, do Krče, si odvážel také rozepsané „židovské povídky“. Zřejmě je začal psát už předchozí léto, jak lze usoudit z rodinné korespondence, a nyní před odjezdem asi dopisoval poslední. Podával o tom zprávu: „Tady už šestý den od soboty leje a leje, vytrvale, nepřetržitě, bez jediné půlhodinové přestávky... Mně to nevadí. Dopoledne a odpoledne píšu, dnes nebo zítra budu s tou jednou povídkou již hotov.“ Zatím ovšem měl pouze nehotové texty — „jsou to jen poznámky a kousky...“ —, a proto žádal, aby nebyly opisovány, neboť by to byla zbytečná námaha. Chtěl na nich doma ještě pracovat. Samozřejmě, vzhledem ke všemu, co je o způsobu jeho literární tvorby známo, vyplývá, že Olbrachtovy rukopisy nevznikaly naráz a lehce. Nebyly improvizovány se spontánní bezprostředností, nýbrž autor se s každým motivem a větou cílevědomě potýkal a uvážlivě volil každé slovo, než dostaly definitivní tvářnost. Později bude ještě příležitost k tomuto způsobu Olbrachtovy práce se podrobněji vrátit.

Knížka, která se z povídek skládala, vyšla pak následujícího roku (1937). Měla zvláštní titul *Golet v údolí* a vyprávěla zvláštní příběhy. Olbracht důkladně poznal podkarpatskou zemi, problémy všech jejích vrstev a jejích životní styl i vzájemné vztahy. Ale o tom všem zrovna nechtěl psát. Tentokrát se soustředil výhradně na tamější židovské obyvatelstvo, to znamená na Židy podstatně jiného typu, než jaké doposud znal ze Semil a z Prahy, z Berlína i z Vídně,

prostě z evropského západu, kde probíhal silný proces jejich přízrůsobování okolním životním a civilizačním formám. Olbracht se sice vypravil na Podkarpatsko hlavně za poznáním rusínských usadlíků, zaujala ho tam však také neobvyklá enkláva židovská, složená převážně z chasidů — společenství mimořádného sociálního složení a ortodoxní svým chováním a myšlením a se značně mystickou orientací. „Na západě známe jen židovské intelektuály, obchodníky a zčásti žebrající a podvodnickou chátru tohoto národa,“ srovnával to v jedné reportáži v knize Hory a staletí. „Zde je ohromná většina Židů živlem pracujícím a nezvyklé nám typy kovářů, truhlářů, ševců, krejčích, dělníků, povozníků a jejich roztrhaných dětí jsou první věc, která překvapí každého, kdo do podkarpatské vsi přijde poprvé. Bohatí bývají v obci jeden dva Židé, ti, kteří v svých rukou soustředili všechny koncese, krám, trafik, výčep lihovin a prodej státem subvencované kukuřice.“ Rovněž Olbracht musel být překvapen, když poprvé uviděl východní Židy v dlouhých kaftanech a s pejzy, už na první pohled odlišné, a uchovávací i staré způsoby a názory, jak vyplývaly ze zvyku, z talmudu, z rabínských výkladů a z chasidských učení nebo z kabaly. O asimilaci tam nemohlo být řeči a teprve pomalu tam převratně pronikaly různě orientované směry sionistické ideologie. Zatím však pořád převládala zejména uzavřenost této pravověrné obce: uzavřenost na obranu, uzavřenost v nouzi a pokoře, uzavřenost v rezignaci a zároveň v pýše výjimečnosti, uzavřenost s očekáváním zázraku, který vyvolený lid jednou určitě spasí, uzavřenost v odlišném duchovním řádu.

Ale jak to, že si Olbracht, když se loučil s jedním svým velkým obdobím a když s ním končil, vybral tak výjimečnou látku? Proč botanizovat na hřbitově (F. X.

Šalda)? Proč líčit prostředí tak exkluzivní (B. Václavek)? Vždyť spisovatelé, jestliže něco uzavírají, chtějí nejradyji odcházet s nějakým podstatnějším slovem nebo příběhem. A že by se Olbracht tomu pravidlu vymykal? Nikoliv. Když se Ivan Olbracht rozhodl vyprávět o Židech, a právě o těchto podkarpatských chasidech, nešlo mu ani tentokrát, stejně jako nikdy předtím, o výjimečnost námětu. V možnostech této látky, která se mu připomínala i docela intimně dědictvím jeho matky, vytušil téma, na něž bylo možno se podívat tak, aby vynikla širší platnost otázek s ním spjatých. Zahlédl problém, který byl tenkrát z mnoha příčin dokonce vysloveně *aktuální*. Vždyť doba přinášela v Evropě prudké civilizační a kulturní změny a z jejich perspektivy musel připadat svět pod karpatskými horami, kde se prostupovaly a srážely všelijaké konzervované a nevyvinuté životní formy, jako anachronismus nebo i jako obžaloba vládnoucích systémů a všeobecné nevšímavosti. Pozornost vyvolávalo rovněž sionistické hnutí, nedlouho předtím posílené akcemi britské politiky. Konečně nacistická ideologie, spatřující v Židech úhlavní nepřátele árijské rasy, činila z židovské otázky nejenom nebezpečný teoretický problém, ale i záležitost hroživé praxe. To všechno Olbrachta zajímalo a tyto věci ho přitahovaly. Studoval je. V jeho reportážích je například citována kniha M. Barthy V zemi Chazarů (česky 1927), psaná ovšem z maďarského pohledu, a studie francouzského publicisty Alberta Londrese Věčný Žid před cílem (česky 1931), z nichž obou Olbracht také čerpal. A určitě si přečetl i první český překlad z literatury v jazyce jidiš — román Matka od známého už prozaika Šaloma Aše (1935), sledující osudy početné židovské rodiny jednoho předfíkavače tóry z polské Haliče a její putování do Ameriky a všímající si rozdílných reakcí jejích členů na

pobyt v nesrozumitelném jim velkoměstě: jak se pod tlakem nových okolností různí jejich pojmy štěstí a smyslu života, jak se ti lidé mění nebo setrvávají při starém, jak nalézají nové uplatnění nebo tragicky podléhají.

Na různých stranách tak Olbracht narážel na židovské otázky a témata. Dokonce je sám vyhledával, poněvadž cítil potřebu vyrovnávat se s odkazem starozákonní biblické kultury jako s jedním zdrojem evropské přítomnosti a hlouběji pochopit dějiny a úděl těchto lidí. Když začal ve třicátých letech překládat německou prózu, volil nejvíce takové knihy německých a rakouských autorů, jež se židovským osudem a tradicí židovské kultury přímo zabývaly a posuzovaly je jako jeden z problémů současného humanismu. Obracel se ke spisovatelům, kteří se teď rozprchávali před nebezpečím Hitlerova režimu a jeho norimberských zákonů do všech konců světa, jako se Židé odedávna rozbíhali do diaspory. Tak přeložil povídku Jakoba Wassermanna Cesta na Golgatu (1931), využívající rámce starozákonní legendy, aby mohla být s expresionistickým patosem vznesena výzva k mravnímu svědomí doby. Dále vydal první díl historické trilogie Liona Feuchtwangera, román Válka židovská (1933); líčí se v něm těžký úsek dějin tohoto národa v prvním století našeho letopočtu, po rozbití jeho státu, a zároveň v ústřední postavě Josepha Flavia dramatický vnitřní svár mezi citovými svazky k židovství a přitažlivou silou vítězího římského impéria. Konečně začal překládat (ještě s Helenou Malířovou) velký biblický cyklus Thomase Manna Josef a bratři jeho a v letech 1934 a 1937 publikoval jeho tři části. Všechny uvedené knihy a všechny autory spojoval zájem o osud Židů a o tradice židovské kultury a s tím souvisící problémy emigrace a asimilace a otázky po souvislostech a proměnách životní filozofie.

Je vidět, že si tedy Olbracht v Goletu v údolí nevolil téma nahodilé a mimořádné, nýbrž téma, na něž se vázaly některé otázky pro něj základní a bytostné, kolem nichž od počátku kroužil: na čem se zakládá skutečné štěstí a volnost a jak mohou být deformovány egoismem, zvykem nebo nerozumným řádem věcí; jaký je smysl činného společenského postoje, který se chce podílet na vytváření budoucnosti, a jaká je marnost beznaděje a trpnosti; jaký je vztah člověka a společenství, z něhož jedinec vychází a jež ho opepíná jako řetěz, aby mu připomínalo vyšší odpovědnost nebo aby ho svazovalo.

Je možno k tomu připamatovat, jak si Olbracht, mladý vídeňský novinář, hned na začátku své politické práce ujasňoval představu o životě a o literatuře. Svě mínění formuloval v Dělnických listech, když uvažoval o socialistické poezii. Odmítal spojovat socialistické umění se soucitem nebo s láskou k utrpení. Nechtěl v něm slyšet „řinčení pout“. Nehodlal je posuzovat podle tématu. Tušil hlubokou proměnu života i literatury a představoval si jejich „nové“ rysy. Představoval si „onen radostný optimismus mas a radostnou víru v sebe, rozkoš boje na pouti za zlatou hvězdou, ne již jen pro boj sám, ale pro vítězství, radost činu a radost práce, a radost stavby a tvoření, novou lásku, novou nenávisť, nový smích, nový patos, nový život. Ne, to není mesianismus, to není očekávání toho, jenž přijíti má, ale vítězný pochod Mesiášův sám“ (1909). Už tenkrát se stavěl proti pasivitě a rozhodoval se pro společensky aktivní postoj, pro důvěru ve společenský pohyb a pro optimismus, jehož subjektem je dělnická třída. Odmítal gesta individualistické touhy a vůle stejně jako s osudem smířené čekání.

Tíhnutí k „novému“ životu a k „novému“ umění nepřestávalo pro Olbrachta platit ani nikdy později a autor

je ve své tvorbě různě vyjadřoval. Například v románu, v němž byl nositelem nového patosu Nikola Šuhaj a mýtus jeho zápasu, v románu, který časově sousedil s Goletem v údolí, si můžeme najít jednu výmluvnou scénu: „loupežník“ sedí s bratrem Jurajem vysoko na vrcholu hory Tisové a je v té chvíli plný pocitu sladkého bezpečí a štěstí. Cítí se ptákem, jenž se vznáší; přemítá, co je to radost. A dále čteme: „Práce není radost. Snad, když si člověk tesá vlastní krov nebo klidí žeň, která byla dobrá; jinak ne. Radost je seděti na horkém kamení břehu Terebly, hleděti do modra a zeleně a poslouchati píseň prahů. Radost je prožívati pocit bezpečí na vrcholku Tisové, pod sebou svět bez stínů, nad hlavou bíle hořící slunce a kolem sebe vítr. Štěstí jest milovati Eržiku. Radost jest míti družinu chlapů stejně brunátných, s rukama stejně odhodlanýma a s myslimi přátelskými a veselými. Radost jest dávatí, to jest míti radost z radosti cizí. Radost jest neprojíti životem nepovšimnut, nýbrž býti milován a nenáviděn.“ Taková byla jedna Olbrachtova odpověď. Kdyby však měla být podána úplnější zpráva o jeho vyjadřování kladného životního pocitu a optimismu, bylo by třeba mluvit o každé jeho próze zvlášť.

Ale jak se objevuje tato slunečná strana života, radost a potěšení z volného větru a z pohledu do modra a zeleně, tento pocit sladkého bezpečí mezi přátelskými a veselými lidmi v Goletu v údolí? Je opravdu nesnadné hledat v autorově poslední knížce něco podobného, protože život lidí se v ní s podobnými podněty a pocity téměř neustále mívá. Židovský svět, stísněný v úzkém údolí, jako by byl uzavřen před vším, co autorovi reprezentovalo touhy, sny a přesvědčení o životě novém a šťastném a spojeném s úsměvem. A přece si Olbracht vybral toto ortodoxní prostředí, poznamenané mystikou chasidismu a ohražené

složitým ritem a zvláštními zvyklostmi a myšlením, aby vyprávěl tři povídky — nebo přesněji řečeno dva anekdotické příběhy a jednu novelu — o Židech v goletu. Umístil je do malého prostoru zarytého mezi kopci. Skoro všechno se odehrává v jediné obci nazvané Polana (což všechno je Koločava). Jedinými jednajícími postavami jsou Židé. Ostatní obyvatelé podkarpatské země se mihnou pouze někde v pozadí stejně jako města Košice, Ostrava, Praha.

Nejprve tedy Olbracht s názornou konkrétností detailů a se smyslem pro specifickou atmosféru kreslí toto židovské prostředí: jako prostředí temné a nehybné, kde každé světlo a každý pohyb jako by byly něčím nepatřičným. Takový je golet — země vypuzení, exil, ve kterém žijí Židé mimo ztracenou vlast. Autor se ovšem ani motivací příběhů, ani žádnými většími odbočkami nepouští do podrobnějších výkladů, co snad golet znamená v chasidském učení a jaké mysticky zbarvené pomysly toto vyhnanství provázejí. Bylo téměř nemožné tím proniknout — a prozaik to pro své záměry nepotřeboval. Jistě by nebylo těžké dokazovat, že Olbracht životní styl chasidů a jejich mystickou a vizionářskou mentalitu nezachytil přesně nebo že je nezachytil vcelku. Například pominul orientaci chasidismu spíše na radost a veselí než na učenost a okázalost. Avšak to právě odpovídalo jeho plánu: nikoliv zaznamenávat v plné věrohodnosti různé detaily tamějšího podivínského života, nýbrž přistoupit k němu se svými, širšími otázkami. Opakovaně proto připomínal hlavně odloučenost a uzavřenost, vyplývající z úzkostlivého uchovávaní zděděných zvyklostí. Neboť v goletu jako akt obrany i pýchy vyvolených platí nejtěsnější vazba všech jeho částí, jednota ukutá dohromady jako články řetězu a spojující je osudově v pokoře a v trpném vyčkávání. Pohyb, čas a čin ztrácejí cenu. „Ale co záleží

na trošce času v goletu, kde se jen čeká na Mesiáše? A kde vše ostatní jest jen vyplňováním dnů a měsíců?“ čte se v poslední povídce. Vládne tvrdá moudrost, kterou vlastní rabíni, a vážný hlas připadá například nedůtklivému starci Mordechajovi — mohou však jim přijít na pomoc, kdyby měla být jednota narušena, i třeba prokletí a klacky; před závěrem knihy se o tom čte přízračně působící scéna.

Ale vlastní Olbrachtovo téma celé povídkové knížky vyvstane, až když se s líčeným prostředím protne žádost po jiném naplnění osobního života a po jiném osobním štěstí, jež se přece může lišit od představy uznávané ostatními; až když se hlas srdce střetne s tradicí. Potom se logicky vynoří otázka, *co člověk má dělat?* „Lehnout si a čekat, až přijde smrt?“ ptal se Olbracht na jednom místě v reportážích po konstatování velké bídy podkarpatské země. A odpovídal: „Dospělý živočich lesů se s ní rve. Všemi silami a všemi zbraněmi, které má“ (Hory a staletí). Ve starších Olbrachtových prózách se po svém vzpírali „zlí samotáři“. Složitě a bolestně hledal cestu herec Jese-nius. Další hrdinové šli třeba do politického zápasu. Bouřil se Nikola Šuhaj. Židé, alespoň podle pravověrného mínění, jako by měli čekat na zázrak. Jenže z toho vyplývající filozofie a morálka života a filozofie dějin byly Ivanu Olbrachtovi naprosto cizí.

Když už si zvolil podkarpatské židovské téma, musel proto Olbracht najít také způsob, řekněme úhel pohledu a tón vyprávění, jak své záměry a své stanovisko vyjádřit.

Ve svých židovských povídkách Olbracht vůbec nemínil vyslovovat přímé kritické soudy, ani nezamýšlel satiru, ani se třeba neorientoval ke zvláštnímu „folklor-

nímu“ humoru, který dokáže všechno omluvit a přenést do jedné žoviální roviny. Vyprávěl příběhy a chtěl je vyprávět tak, aby působily dojem co nejvíce samozřejmým. Vždycky mu záleželo na tom, co nazýval názorností, to jest na přístupnosti povídky nebo románu smyslovému vnímání a na jejich organické celistvosti. A jako obvykle, zvolil také tentokrát perspektivu vypravěče, který by byl pokud možná objektivní, byl by s to vyprávět s porozu-měním pro všední i podivuhodnou podkarpatskou realitu a přibližovat příběhy postav na dosah naší zkušenosti; který by dokázal začlenit do příběhů reálné scény a fakta i to, co je příznačné pro duchovní tradici ortodoxních Židů, pro jejich způsob citového prožívání věcí, pro jejich představitost; který by vážně hovořil o tom, co bylo i pro autora důležité a co se týkalo jeho osobních otázek.

Jestliže se tvrdívá, že Olbracht znázornil dané prostředí „zevnitř“, není to charakteristika přesná. Neboť *vyprávěl* Goletu v údolí, třebaže si dává záležet, aby vyvolal plnou představu o židovském ortodoxním životě a o tom, jak samy postavy realitu vidí, prožívají a cítí, vyjadřoval současně také vlastní mínění a prožitek. Staví se sice stranou děje i postav a vlastní názory nijak nevnučuje, ale přece jenom se neopomene přihlásit a napovédět, že jeho životní filozofie i vědecké poznání, o němž je přesvědčen, jsou odlišné od toho, čím se řídí golet. Přece si, aby to čtenář pocítil. Tak nám sdělil, že nehodlá bláhově věřit s talmudem, že se zeměkoule netočí. Netají se, že je mu cizí zachovávaní všemožných rituálních pravidel i vymezení hranic, co je a co není člověku dovoleno. Hlásí se k argumentům rozumu a třeba „studené racionality“ a vyvozuje z toho pokyn hledat na vlastní riziko samostatně a historické určení každého jedince. Ironicky poznamenává, že patří

mezi „lidi západu... neschopné pochopit hlubokost tajemství, ba pochybující o jsoucnosti tajemství vůbec“ a mezi bytostí bláhově počítající s „nepřátelským“ hmotným světem. Zkrátka vypravěč, na rozdíl od Židů v goletu, se dovolává poznání spíše než citění.

Zvláštním způsobem proto také využil *legendárních* motivů, tak pevně zasazených do mentality goletu. Tyto motivy, jež jsou do vyprávění často vplétány a k nimž se různě odkazuje, s sebou samozřejmě nesou dojem starobylosti a vážnosti. Vypravěč je však zcela vážně nebere, nýbrž pohrává si s nimi, dovoluje si být k nim ironický a hlavně staví vedle nich nezastřenou skutečnost. Ovšemže by bylo možno chápat příběhy jako zázračné a podobné tomu, co se traduje v legendách. Ano, je to možná zázrak, že přijdou povozníkoví a jeho kobylce Julče do cesty turisté, podobně jako Hospodin poslal Abrahamovi berana, aby nemusel obětovat prvorozeného syna. Ano, jako zázrakem snad probíhá to, co následuje po rituálním nedopatření v mikve, v židovské lázni, a je to něco podobného, jako když Hospodin zastavil čas, aby mohl Jozue zvítězit u Gabaónu. Ano, v poslední povídce je obětována Hanele jako kozička boží, která snímá hříchy Izraele (alespoň jednomu chasidovi se to tak zdá). Avšak má se opravdu věřit, že se takto doslova udály příběhy polanských Židů? Vždyť se ve vyprávěních současně uvádí, jak vynalézavě a s jak nezázračnou věcností pomáhali povozník Bajnyš Zisovič nebo krejčí Pinches Jakubovič zázrakům a jak krutá byla v podstatě realita příběhu Hanelina. Vždyť zázraky a legendy jsou vystaveny tvrdému srovnání s realitou a ocitají se v ironickém a groteskním osvětlení. Náš povozník cestuje se svými turisty a vypadá to, jako by se nesl na válečném voze a hrdinsky třímal otěže; jenže my už víme, jak chatrně

se asi musel trmáčet se svým vychrtlým přestárlým koníkem. Našemu Pinchesu Jakubovičovi, těšícímu se naději, že je jedním z třiceti šesti vyvolených božích, se zdá „o hoře nad městem Gabaónem, o vítězném boji a o zázracích, které činí Hospodin kvůli těm, kdož ho milují“, jenže my víme, že toto vznešené snění bylo probuzeno pohledem „na převelký kopec, který na vyrudlé pokrývce nakreslily hyždě Braniny“. Na dalších místech v Goletu v údolí je tomu obdobně. Předtím v románu Nikola Šuhaj loupežník mýtus a mytický čas pronikaly do celé tkáně příběhu, aby se mu mohlo dostat trvalejšího významu a aby vyplynulo, že něco z toho, co se jednou událo, může v ozvěnách nezapomenutelně trvat. Z perspektivy Olbrachtova vyprávění židovských povídek však legendy nesplývají s jejich reálnou rovinou a nestávají se tak ani součástí trvalé struktury pojmů a hodnot. Znamenají falešné vědomí příběhů. Znamenají jejich minulost, poctovanou už jako anachronismus.

A stejně zázrak, na který se čeká, že v budoucnu přijde, se stává zase falešnou nadějí. Klíčový rozhovor, který na to upozorňuje, leží brzy na začátku a rozvíjí se nad rozdílností židovského a „gójského“ pozdravu. Povozník z první povídky tam říká příteli: „Ty, Srule, když jsi takový mudrc: víš, proč se gójové pozdravují ‚Dobrý den!‘ a my ‚Dobrý zítřek!‘? ... Víš, ‚Git morgn!‘, to není ‚dobré jitro‘, protože morgn neznamená ráno, nýbrž zítřek. A gój je kůň. Ti myslí jen na dnešek, na teď, na hned. Ale my myslíme dále. Alespoň na zítřek. Alespoň... Zítřek, to je hlavní věc, Srule! Protože na dnešku už tuze nezáleží, toho jsme se dočkali, Pán Bůh nám jej dá už dožítí. Nemám mouku: nu, nemám; nemám dvě koruny: nu, nemám; nemám košík bramborů: nu, však já už do večera neumru. Ale zítřek! To je hlavní věc, Srule! Dobrý zítřek.“

A po dobrém zitršku vždy nový dobrý zitrček. " I v posuzování hodnoty a smyslu času byl Olbrachtův názor odlišný. Nabízení moudrost mu nemohla vyhovovat. Nemohl souhlasit s absolutním znehodnocováním toho časového bodu, který pro něj byl rozhodující — se snižováním přítomnosti, neboť právě v přítomnosti leží vždycky jediný časový bod, který je k dispozici pro naši činnou a vnímavou účast na životě.

Aby mohl ještě dále vyjadřovat vlastní vztah k představám minulosti (legendy) a budoucnosti (zázrak), ale i k současné realitě, využíval Olbracht prastarých nástrojů lidské kultury, jimž se říká *humor a ironie*. Právě rozmanité prvky komiky, jak je přinášejí humor a ironie, dovolují mimo jiné uvolňovat vypravěčův poměr k vyprávěným příběhům a k jejich postavám a umožňují dávat najevo autorské stanovisko. Vypravěč jimi dává signály, aby upozornil na rozpor zdání a skutečnosti, na nepřiměřenost subjektivního vědomí a reality atp. a tím i na to, že se s líčenými scénami neztotožňuje. Olbrachtův uctívaný druh Vladislav Vančura tvrdil, že smát se jest lépe vědět. Pro ironika Thomase Manna, Olbrachtem právě překládaného, znamenala ironie jeden z vůbec základních principů jeho prózy. Olbracht sám spatřoval v komice a ve smíchu nejenom možnost, jak upozorňovat na zdání zastírající pravý smysl věcí, ale zejména i formu vnitřního osvobození z každodenních starostí a z tíhy přítomnosti, a spojoval se s nimi i jeho sen o budoucnosti. V citované už stati z roku 1909, když uvažoval o novém umění, myslel také na „radost“ a na „nový smích“. Nyní ve třicátých letech (1937) napsal v pozdravu k desetiletému výročí Osvobozeného divadla: „Smích už sám o sobě je úžasná věc, jeden z nejkrásnějších statků, které lidstvo má, stejně cenný s milostným objetím, jenže vzácnější. Ovšem, lidé se

smějí leccemus, stejně jako se vtelijak milují, každý hledá vnitřní osvobození jinak.“ Ve svých povídkách využíval Olbracht komických prvků, aby otvíral pohled k jiným obzorům, než v jakých existoval a jaké připouštěl golet. Usmíval se nad žerty chasidů, například nad tím, že zábavu, a to takřka jedinou, je tam originální způsob obchodování. Nebo vzbuzuje úsměv, co všechno podnikne krejčí v souvislosti s mikve (i zradu na příteli!), jenom aby se ubránil před manželčinou náročností a aby mu zůstal čas pro jeho kabalistické meditace. V úsměvu, který je vyvolán jako reakce, je vždycky obsažen blahodárny pohyb uvolnění od strnulosti a temnosti zobrazovaného života.

Olbracht ovšem věděl, že se lidé smějí leccemus a různě. Svůj způsob komiky také volil naprosto záměrně: v Goletu v údolí se vůbec neobjevuje komika jako „kořen“, jako přísada žertování a veselosti, aby se tím zmírňovaly ostré hrany a protiklady; ani se nevyužívá komiky, aby se odhalovala trapnost nějakého jednání. Komika a ironie nepřerušují základní vážný tón. Jejich funkcí bylo tlumočit autorův odlišný životní postoj a zejména dát vyniknout *vnitřní dramatičnosti* vyprávěných příběhů a osudů. Jejich skrytá dramatičnost se vynoří, jakmile je možno zahlédnout napětí různých pojetí života, to jest, jakmile je golet srovnáván s širším světem a s životem jinde. Příběhy a lidé začnou působit podivínsky. Na příběhy dolehne tíseň. Pocítí se neutěšenost, šedivost, anachronismus, propastná dálka goletu od přirozenější a radostnější existence, v níž by své místo měl také úsměv. „Proč se u nich doma nikdy nikdo nesmál,“ musí si povzdechnout hrdinka poslední povídky. Postupně se stále silněji rýsuje protiklad stínu a světla, spoutanosti a uvolnění, tíhy a lehkosti, přisnlosti a laskavosti.

A přitom, jak je pocítována neúplnost života v goletu,

začne se rozvíjet zvláštní lyrismus celé knihy, její zvláštní lyrická nálada. *Citová atmosféra* je ovšem nejprve vázána na příběhy a postavy — v Goletu jsou to postavy žijící pod tlakem okolí a jsou to příběhy nesnadných pokusů o únik —, ale u Olbrachta bývá výrazně dotvářena ještě mnoha dílčími motivy a detaily, i třeba volbou slov. Víme, že i konkrétní pojmenování, když se na ně upozorní například opakovaním, se může stát samostatným tématem: z opěťovaných slovních refrénů se časem ustaluje nálada. A právě takovýto postup, že je na určité slovo nebo motiv kladen důraz (i když třeba téměř nenápadně) a očekává se, že se tím bude formovat celková atmosféra, je pro Olbrachtovu prózu charakteristický.

O některých motivech-slovech by se dalo říci, že autorovu tvorbu sjednocují od začátku do konce; ostatně jeho nové revize starších próz souvisely rovněž s touto jednotlicí snahou. Některé jakoby utkvělé motivy-slova, i když jsou zpravidla součástí konkrétního označení určité věci (proto jsou téměř nenápadné), se proplétají vyprávěním a zabarvují citovou náladu. Olbracht svou prózu opravdu cílevědomě „tvořil“ i z jednotlivých motivů a slov a z jejich kompozičně i významově složitých souhrů. Lze připomenout například motiv očí, tak často v jeho próze důležitý: slepé oči jsou samozřejmě základním motivem Žaláře nejtemnějšího, ale očím připadá významná úloha i v Podivném přátelství herce Jesenia — opakovaně se tam připomínají uhrančivé černé oči herce Veselého, na proměnách očí jsou synekdochicky zaznamenávány proměnlivé stavy postav, do barvy dětských očí se soustřeďuje symbolika závěru. Nebo by bylo možno uvést Olbrachtův způsob využívání barev pro exponování podtextu hned od prvních tuláckých povídek. A tak dále. Konečně v Goletu v údolí v protikladu k tomu, co je

radostné a úsměvné, má zejména od druhé povídky funkci refrénů motiv smutku a smutných očí.

Na hlavní atmosféru knihy je výslovně upozorněno hned úvodní větou druhé povídky; následuje poté, co minul úsměv na tváři povozníka, jemuž se podařil zábavný „zážrak“ s Julčou a s turisty. Na polanské ulici se úzkostlivě ozve „smutný hlas“ a od toho momentu se *smutek* nepřestane vracet a jeho dotek bude poznamenávat téměř každou stránku. Adjektivum smutný se stane velmi frekventovaným přívlastkem — jednou docela titulním — a zní a zní stále naléhavěji. Možná každý, kdo tenkrát psal o zbědované podkarpatské zemi, vynořující se jako relikt z hlubin dávných věků, a o tamějších Židech, zahlédl tam někde smutek. Bylo by zbytečné citovat příklady, poněvadž by se našly opravdu všude. Smutek uviděl na Podkarpatsku také Ivan Olbracht — a rozhodl se záměrně využít i slovního pojmenování tohoto stisňujícího vědomí a pocitu v celé knize. Mnohokrát v ní zaslechneme smutný hlas, často se kmitne smutný pohled a smutné oči, znovu a znovu se připomíná něco smutného. Dalo by se říci, že *autorským subjektem* Goletu v údolí (to znamená subjektem koordinujícím všechny složky díla, třebaš není osobně patrný), je především smutek. Do jeho nálady a barev se za prvé promítá obraz tamější reality, to znamená života, který se ve vyprávěných příbězích rozchází s radostí a s upřímným úsměvem (jak tomu rozuměl autor). Za druhé je smutek i výrazem pocitů samotného Olbrachta a zůstává i na dně vypravěčské komiky a ironie. Leží v nejhlubších vrstvách povídek — podílí se i bezděčně na výběru motivů, jednotlivých metafor a slov.

Smutek, provázející touhu po naplnění osobního života a touhu po štěstí, je v Olbrachtově próze trvale znatelný jako spodní tón jeho historického optimismu a jeho ži-

votního názoru. Olbracht si třeba povzdechl, napůl vážně a napůl ironicky (jak muži zpravidla vyslovují své nejnuitnější pravdy), nad chvilkovostí všeho krásného na světě. Nebo připomněl spojitost lásky a bolesti. A je možno k tomu dodat, že smutek k němu doléhal nejdůvěrnějším hlasem i z rodinné tradice — z osudu matčina.

V souvislosti s podněty k povídce O smutných očích Hany Karadžičové se uvádí, že Olbracht zřejmě čerpal z dramatu své matky a z její korespondence s budoucím manželem Antonínem Zemanem — Antalem Staškem. Z dopisů z let 1879—1880, provázejících kritické rozcestí jejich vzájemného vztahu, kdy se do cesty jejich citům postavily přehrady rozdílné víry a konvencí, se vynořuje úzkost a bolestný vnitřní zápas; jako stín na ně padá matčino váhání nad výstupem z židovského společenství. Ještě po sto letech je slyšet zoufalý tón jejího německy psaného listu: „Píši, poněvadž bych neuměla říci to, co se musí mezi námi státi jasným, poněvadž mě každý stín na Vašem čele, každý smutný pohled Vašich milých očí nevýslovně bolí, poněvadž bych všechno spíš snesla než myšlenku, že jste nespokojený se mnou. A já, která jsem ochotna s tisící radostí obětovat své štěstí, svou spokojenost, bude-li to pro Vás požadovat osud, já jsem odsouzena způsobit Vám zármutek! Dnes v noci jsem se ptala, co by to vůbec mohlo být, co by mohlo rozdělit naše duše, sebe jsem se ptala a srdce odpovědělo takto: „Ne poměry — ne lidé, žádná moc na světě, je-li jeho srdce tak silné jako tvé.“ Pak jsem se ptala Vás a má roznícená fantazie mi dala slyšet odpověď, která mě dohnala téměř k zoufalství — slyšela jsem, že říkáte: židovka! Řekněte, ach řekněte, že tomu tak není, že jste ochoten přinést taky jednu obět, když já chci dát za Vás svůj život — že se neodvrátíte proto, že podle jména náležím jiné víře, že to

budete brát jako pravdu, když Vám řeknu — moje náboženství, moje víra jsi Ty!“ Tedy úzkost a stesk. Protiklad stínu a světla. Obět a štěstí. Bolest, že má člověk být vytržen ze společenství, s nímž je spjat citovými a rodinnými vazbami... A to, co znělo v dopise, prostupuje rovněž Golet v údolí. Matčina zpověď, nabízející i hlavní motiv hlavního dramatu (smutné oči), nepochybně upozorňuje na jeden z podnětů závěrečné Olbrachtovy povídky a celé knihy. Ve Staškově odpovědi, vyjadřující odhodlání „zaříditi si život jako malou vzdornou pevnost“, se potom napovídá také sám závěr Goletu v údolí.

Nejrozsáhlejší povídka (O smutných očích Hany Karadžičové) platí za nejzávažnější. Zahnuje širší časové, politické a sociální souvislosti. Dotváří a uzavírá smysl celku. Její příběh vypráví vlastně o tom, jak se Hanečiny krásné smutné oči staly ještě smutnějšími. Kolem Hanele Šafarové nebylo nic radostného ani nadějného; vládla jednotvárnost a přísnost. Rodina zkrachovala a dále klesala a sny krásného děvčete se rozplývaly. Tísňivost jejich dní vystupovala o to ostřeji, že se prudce ozývala také touha po životě jiném, volnějším, přirozenějším. Co má člověk dělat? Lehnout si a čekat, až přijde smrt? Hanele se rozhodla za svou touhou jít, i když musela tušit, že uskutečnění nadějí brání mnoho okolností: zaostalé sociální poměry, příkazy tradice, uzavřený řetěz víry. (To v jejím jménu potom jednala židovská obec tak drasticky s jedincem, jenž se rozhodl vystoupit z kruhu, neboť v etice goletu nebylo právo na svobodnou volbu obsaženo.) Drama je exponováno.

V goletu, svázaném příkazy morálky a zvyklostmi, se přece žije téměř bez možnosti cokoliv měnit. Jenom pomalu tam proniká něco nového — a protože všechno nové naráží na strnulost, objeví se okamžitě příznaky rozkolu.

Když do Polany dorazila ideologie sionismu a jako vysvobození nabídla odchod do Palestiny, začaly se pevné vazby uvolňovat a ustálenost se rozrušila. Zvedá se pohyb, začíná třídění. Mladí překračují dosavadní hranice, neboť zahledávají jiné možnosti. Rýsuje se nové poznání a nová touha. Rovněž Hanele tuší, že jinde lidé žijí odlišně a možná veseleji a volněji, a musí si postesknout: „Jinde lidé žijí... tohle není život.“ Hlas touhy ji pak provází už nepřetržitě — a je to „touha po vyvážnutí z té šedivosti zde, po životě a kousku štěstí“. Chce se odpoutat, ráda by se smála (u nich doma se přece nikdo nesměje!), přeje si jinam.

Drama se stupňuje, když jí najednou zkříží cestu jeden příjemný úsměv, slibující něco nového a radostnějšího; když se seznámí s Ivo Karadžičem, s mladým cestujícím obchodním zástupcem, který úsměvnost a pohyblivost doslova ztělesňuje. „Ne, ten člověk nebyl hezký,“ čte se, „vypadal tak jen zdálky, ale měl milé oči a pěkný úsměv.“ Právě úsměv a radost, zahrnuté v plánu nového života a nového umění, právě pocit sladkého bezpečí, jaký prožíval na vrcholu Tisové mladý loupežník, právě pohyb, který tolik fascinoval Žakova bratra Fricka, pořád vzpomínajícího, jak se bratrovo tělo v bílém triku točí na hrazdě, — to byly motivy, které Olbrachtovi symbolizovaly představu kladného pólu volnosti a optimismu. Nebo si ještě vzpomeňme, jak třeba v knize O zlých samotářích divoká řeka jásala a zpívala, smála se a rozmarně se otírala o břehy, nebo jak naopak v Žaláři nejtemnějším strohého komisaře Macha dráždil a trýznil smích jeho ženy, protože přesahoval hranice jeho sobectví. Stále tentýž zápas: potýká se úsměv a smutek, něco krásného, jako je odvaha, zápasí s něčím těžkým, co drtí.

V závěru povídky se drama ještě dále vyhrocuje. Proti-lehlé póly, představované vracejícími se charakteristickými

motivы, se bezprostředně střetnou. Do nehybnosti a bezbarvosti židovského goletu nejprve pronikne cosi prudkého a barevného. Líčí se děsivá scéna prokletí a zavržení, kdy vyrazí na povrch všechno tíživé, temné, pochmurné. Ocitáme se jako v mrtvém domě. Když však dozní starcova pohřební píseň a zmizí i nemluvné otcovo gesto vyvržení, pak „ticho, které nastalo, bylo nesmírně krásné a laskavé“. Scéna se promění a následuje pohyb. Odvážlivci se trmácejí ve vozíku taženém koňmi za zvuku rolníček a dusajících kopyt a nazítří ujíždějí malým autem, jež má veselou, nápadně žlutou barvu. „Druhého dne, když za ni městský rabín rozsvěcoval v synagóze černou svíci, uháněla Hanele v žlutém automobilku...“ Proti černé barvě svíce a proti šedivému zimnímu pozadí Olbracht viditelně umístil pohyblivou žlutou skvrnu jako barevný vykřičník a jako vzdalující se, unikající bod.

Za druhé se mění tvářnost krajiny — krajina rovněž jako by doprovázela uprchlíky a souzněla s jejich očekáváním. Podobu hlubokých údolí jako vrubů do zemské kůry, s horskou řekou a s žlutými terčí slunečnic a zelení konopných a kukuřičných polí zaznamenal Olbracht předtím už několikrát. Ale zatímco v reportážích byla cílem věcná informace o krajině a o tamějších obcích, na konci Goletu v údolí se krajina stává činitelem dramatu. Je zima, sníh a napětí se prozradí i dvěma rozdílnými přírodními záběry. Nejdřív, když milenci opouštějí místo prokletí, koně pádí dolů úzkým údolím, kolem je zasněžený les, nad nimi šedivá bystřina mraků a mraky bílé, z nichž do sebe Haniny oči sají jejich smutek. Potom se z té skličivosti a smutku rázem přenášejí do krajiny působící náladově docela odlišně. Dostávají se „branou hor do rozplyštěné roviny, osvětlené týmž sluncem, zde ještě plným a zářícím, a její oči vplynuly zároveň s proudící řekou

mračen do ohromného jezera, bouřlivého a přehazujícího vlny jen při ústí nebeské bystřiny, ale čím dále, tím více se čistícího a na obzoru již jasného. A tyto dálky a široširost do sebe Haneliny oči také vpjely.“ Otevírá se příslib zářivosti a jasu. A poněvadž golet ležel v údolí, je pocit volnosti kontrastně spojen s prostorem otevřené roviny.

Konečně se mění smutné oči, pro golet tak příznačné. Do smutných očí, probleskujících celou knihou a dotvářejících její atmosféru, se ukládal smutek ještě hlubší. Ale úplně nakonec do nich vstoupilo ještě něco. Jako se drama zaznamenané v korespondenci rodičů uzavíralo odhodláním vybudovat si společnou budoucnost jako malou vzdornou pevnost, podobně v Goletu v údolí, když už milenci odcházeli a Hana si odnášela hořké poznání a krušné zážitky, kdy „dovedla již přemýšlet i vzpomínat“, tam úplně na konci se do jejích očí položilo „*cosi vzdorného a tvrdého*“. Proti mesianismu to do nich vkládala životní filozofie Olbrachtova. Pro bližší vysvětlení uvedme ještě jedno srovnání: Ve druhé části připomenutého románu Šaloma Aše, odehrávající se v americkém velkoměstě, se pozornost soustředila hlavně na nejmilejší dceru. Ta se také pro lásku k sochaři odloučí od rodiny, a je pak smutná, když poznává, že se blíží konec jejího štěstí a že by dále už jen stála v cestě jeho uměleckému úspěchu. Její poslední rozhodnutí je učiněno ve jménu oběti: obětuje své osobní štěstí a „jde konat kamsi jinam skrytou povinnost, kterou v sobě nesla jako dědictví po své matce“. Na konci knihy Šaloma Aše, jednoho z klasických románů v jazyce jidiš, je tedy oběť. Na konci Olbrachtovy novely ke smutku přibývá vzdor.

A jestliže se v závěru, v pointě, říká, že v opojně krásných očích Hany Karadžičové zůstane smutek a tvrdost už navždy, lze to přijímat i jako Olbrachtovu konečnou

větu o smyslu příběhů z goletu v podkarpatském údolí. Drama, v němž se střetala touha po úsměvu a pohybu (to znamená volnost) se sklíčující tísni, drama vyplývající z toho, že člověk někdy musí pro své štěstí změnit hluboce zakořeněný způsob svého života, rozchází se se starým společenstvím a musí zrušit nesčetné vazby citů a tradic, to drama zanechává smutek. Olbrachtova próza je toho mínění, že je tomu tak vždycky. V následujícím románu Dobyvatel, který už ovšem patří mezi adaptace románu látek, se vypráví (s připomínkou biblického příběhu o Josefu Egyptském) také o tragickém osudu Cortezovy milenky a ženy: dala španělskému dobyvateli děti a srdce a obětovala mu svou víru, své zakořenění; z rodné mexické civilizace odešla jako křesťanka. Rovněž tato Marina, jak se vypráví, byla nevyslovitelně smutná... Jenže Olbrachtova próza pokaždé nějak vyjadřovala také druhou stranu života — „*cosi vzdorného a tvrdého*“ —, radostný optimismus, bytostnou potřebu každého člověka účastnit se na přeměnách života, schopnost pocítovat „radost stavby a tvoření“.

Golet v údolí se všeobecně počítá mezi autorovy umělecky nejcennější prózy. Rovněž je známo, že i sám Olbracht měl tyto povídky o podkarpatských Židech ze všech svých knih nejraději. Proč?

Na jednoduché otázky nebývají jednoduché odpovědi. Je ta poslední próza, kterou Olbracht v plném smyslu samostatně napsal, tak cenná proto, že se do jejích příběhů a do tkáně vyprávění promítlo něco z osobních problémů, jež v sobě autor odedávna nesl z rodinné paměti, a že něco z toho, co zdědily děti Hany Karadžičové („smutek, daleká zasněnost a krupěj tvrdosti do nich skanulá“), měl ve

svých očích také on sám? Ze těmi povídkami křížují některé ze základních věcí, jež ležely spisovateli na mysli, totiž otázky po lidském štěstí a osobní volnosti a po tom, co tyto bytostné touhy deformuje a co jim brání, otázky, jež byly ve třicátých letech aktualizovány novodobým osudem Židů a krizí humanismu? Ze se v nich tíha života a touha po světě ve znamení úsměvu rýsují v tak sugestivním protikladu, že se v nich smutné oči tak smutně dívají a úsměv že tak silně vábí a že tak vesele ujíždí to malé žluté autíčko z šedivě bezútěšné krajiny? Ze se v nich vlní zvláštní citová atmosféra lidských dramát? Ze četba knihy může člověku připomenout jeho smutnou chvíli a potom volné vydýchnutí? V tom všem, teprve v tom všem je snad uložena část odpovědi. Čtenáři si ji po svém dávají už pomalu půl století.

MILOŠ POHORSKY

VYDAVATELSKÉ POZNÁMKY

Golet v údolí vyšel poprvé v dubnu 1937 v nakladatelství Melantrich jako 9. svazek Spisů Ivana Olbrachta a 88. svazek edice Úroda. Několik ukázek z něho se objevilo ještě dříve v časopisech a novinách: *Dětství malé Hanele* (Z knihy *Golet v údolí*, poctěné cenou v melantrišské literární soutěži. České slovo 21. března, str. 17), *Ředkvičky, cibulíčky a pól krajíce* (Listy pro umění a kritiku 25. března 1937, str. 75—81), *Židovská legenda* (Z chystané knihy *Golet v údolí*. Program D 37, 31. března 1937, str. 205—206), *V krámě Salamona Fuxe* (Výňatek z nové knihy Ivana Olbrachta *Golet v údolí*. Haló noviny 10. dubna 1937, str. 5—6), *Polanská mikve* (Rudé právo 18. dubna 1937, str. 8), *Dobrý zítřek* (Z knihy *Golet v údolí*, která vyjde v Melantrichu. Národní osvobození 25. dubna 1937, příloha *Hodina nedělního čtení*) a *Hovory o knihách* pak 20. května 1937 (str. 6) přinesly výňatek *Svatá večera*. V témže časopise již předtím (8. dubna, str. 5) vysvětlil Olbracht název své nové knihy v glose *Co to je golet?*:

Hebrejské *gālūt* znamená zemi vypuzení, tj. exil, ve kterém Židé mimo Palestinu žijí. V podkarpatském jidiš se vyslovuje *golet* (nebo tak to alespoň slyším), u nás říkají židé „goles“. Úsloví „nicht länger soll Goles dauern“ se užívá o věcech, kterých se brzy dočkáme. Slovo má na východě mezi chasidskými Židy zbarvení mystické. Část *šechiny*, božství (v dialektech „šebine“, „šchune“), odešla s Židy do *gālūtu* a je v podobě mystických

jiskřiček roztroušena po věcech a tvorech. Hlavním úkolem Mesiáše, který přijde brzy (podle znova a znova se vyskytujících snů a pověstí možná, snad, patrně už letos), nebude nakrmiti Židy rybou leviatanem, napojiti je, uvésti je do blahobytu a země zaslíbené, jak věří Židé jen málo poučení, vybrž právě spojiti tyto rozptýlené jiskry šechiny a vrátiti je božství celému. Má knížka se sice dotýká těchto věcí, které jsou součástíkou mysli podkarpatských Židů, ale chasidským učením se zevrubně nezabývá.

V téže knižnici jako vydání první vyšlo ještě v roce 1937 2. a 3. vydání a roku 1938 4. vydání. Další vydání jsou až poválečná: 5. vydání roku 1947, 6. vydání 1949 (obě v nakladatelství Svoboda jako 10. svazek nových Spisů Ivana Olbrachta), 7. vydání 1950, 8. vydání 1951 (obě vydání jako 18. svazek Národní knihovny, vydávané tehdy Orbisem), 9. vydání 1953 v Československém spisovateli (který převzal po Svobodě vydávání Olbrachtových spisů), 10. vydání 1959 v SNKLHU (100. svazek Klubu čtenářů), 11. vydání rovněž roku 1959 v Našem vojsku (společně s Nikolou Šuhajem a Horami a staletími), 12. vydání (mylně označené jako 13.) 1961 v Československém spisovateli (8. svazek edice Klíč), kde vyšlo i vydání 13. (nesprávně označené jako 14.) roku 1968. Toto vydání je tedy v pořadí čtrnácté, v Československém spisovateli čtvrté.

Dodatkem byl k našemu vydání Goleta v údolí připomen scénář *Marijky nevěrnice* a dosud nepublikované reportážní vyprávění *Jak jsme natáčeli Marijku nevěrnici*, které vzniklo přepracováním a rozšířením reportáže *Jak jsme filmovali Marijku nevěrnici*, otištěné v Českém slově 3. prosince 1933. Stalo se tak ze dvou důvodů: jde o poslední svazek s podkarpatskou tematikou, nadto je mezi Goletem v údolí a dodatkovou částí ještě vnitřní, užší spojitost. I když její jádro — *Marijka nevěrnice* — svým

obsahem na první pohled vybočuje z rámce povídek o Goletu a postavy židů Rosenthala a Glůcka jsou jen epizodní, jejich charakter je především vypočítavě obchodnický, opatrnický a postrádá akcentu hrdého vědomí náboženské a historickónárodní příslušnosti, reportáž z filmování ve své novější, dosud neznámé podobě se do větší míry prokreslenými postavičkami Židů a jejich zvyků vrací opět k tématu goletu a dotýká se i jejich rituálního způsobu života. Ukazuje se mimoto, že i druhá náboženská strana — křesťané — žije obdobně životem uzavřeným od ostatního světa a je v zajetí nesmyslných pověr. Postavička chudého Žida, který stejně jako Hana Karadžičová se dokáže vzepřít proti náboženským dogmatům a porušit vžitě zvyklosti, reportáž ke Goletu ještě více přibližuje. Zatímco Hanele přetrhává rodinné a náboženské svazky z lásky k muži a odchází z dědiny, Žida statuujícího při filmování žene k neodpuštěnému překročení náboženského zákona hlad; čin je o to odvážnější, že provinilec musí žít nadále mezi svými souvěrci, a je jakoby náznakem, že bídné sociální poměry přestanou i zde být trpně přijímány jako bohem předurčený osud. To vnáší byt nepatrný záblesk jasu do temného světa židovského (a svým způsobem i křesťanského) goletu a ukazuje cestu z něho. Touto symbolickou tečkou za podkarpatskou tematikou se de facto pro veřejnost uzavírá původní autorova tvorba. V dalších letech z jeho nových prací vycházejí již jen jinotajné adaptace cizích látek.

V pozůstalosti Ivana Olbrachta, uložené v literárním archívu Památníku národního písemnictví v Praze, je zachována část rukopisného materiálu, předcházejícího knižnímu vydání povídek Goletu. Jsou to rukopisné verze jednotlivých povídek (*Zázrak s Julčou* — 39 stran formátu 15,5 × 23 cm, psáno strojem, s hojnými autoro-

vyými úpravami perem; *Událost v mikve* — 49 stran formátu 14,7 × 23 cm a 15 stran strojopisu kvartového formátu; *O smutných očích Hanele Karadžičové* — 164 stran formátu 14,7 × 23 cm, psaných rukou autora a stejně tak upravovaných; vše dále r) a strojový opis kompletované knihy s dalšími, již drobnějšími autorovými úpravami, provedenými perem, a cizími červenými korekturami a poznámkami, pocházejícími zřejmě od znalce hebrejštiny (celkem 167 listů kvartového formátu — dále R). Kromě toho *Událost v mikve* je zastoupena ještě několika fragmentárními podobami: *Zágrak v mikve* (4 strany formátu 15,5 × 23 cm, psáno perem), *Příboda v mikve* (strojopis, 29 stran s autorovými korekturami, začínající popisem mikve: „Pod cestou, dole u široce rozběhlé říčky, tam, kde... stoupá lesnaté pohoří Menčulu, stojí polanská rituální lázeň s mikve...“; zde str. 38) a zahrnující starší verzi s titulem *Truchlivá povídka* (dále TP, 14 stran psaných perem, formát 15,5 × 23,4 cm, 2 strany strojopisu 14,8 × 23 cm), s níž souvisí devítistránkový fragment 15,5 × 23 cm, (dále TP 2). Ke *Smutným očím Hany Karadžičové* se vztahuje dvoustránkový rukopisný úryvek (14,6 × 23 cm „Věda dala teologii zpropadené co proto. Ou, ou a počkat!... Což teologie není vědou...“, předcházející původně historiku o rabínovi a křesťanovi (str. 119/120) a pak v poněkud změněné podobě použitý na str. 121, a sedmáctistránkový fragment starší rukopisné verze (14,5 × 23,4 cm).

Ze srovnání všech vrstev dochovaných rukopisných znění můžeme si alespoň částečně učinit představu o tom, jak krystalizovala podoba jednotlivých povídek. Jako by se tu při jejich vytváření soustředily všechny prostředky a metody uplatňované při práci na předcházejících svazcích, počínaje vylepšováním stylistické a jazykové stránky,

jako je nahrazování slov opakujících se v těsné blízkosti synonymy nebo užití výrazů výstižnějších a lépe zapadajících do kontextu, přes rozšiřování textu nebo naopak jeho zjednodušování podle povahy situace až k vypouštění nedůležitých partií a přikomponování nových nebo přepracování klíčových scén a dialogů. Navíc tu zřetelně vystupuje nový prvek: potěšení z látky, kterou autor zpracovává, inspirován vzpomínkou na setkání a bližší seznámení se skutečnými představiteli figurek, kteří ho cele zaujali svým svérázným způsobem života, jednáním a do jejichž povahy jako bystrý psycholog dokázal proniknout, aby je pak mistrně vylíčil nejen vnějškově, ale prostřednictvím popisu i motivace jejich chování, myšlení i mluvy po stránce mentální. Zpočátku se baví pozorováním a dívá se na své nové známé s lehce ironickým humorem, brzy mu to však nedá a snaží se dobrat k jejich výrazně odlišné psychice i poznáním jejich věrouky, mystiky rituálních obřadů, náboženské filozofie a politiky — v této fázi je tím vším prostoupen tak, že rozvádí text do mnohostranné šířky výkladem židovských náboženských zvyklostí a odkazy k liturgickým knihám nebo jejich promítáním do myšlení a jednání hrdinů povídek, posléze pak, jakoby z obavy, že se dal příliš strhnout svým zaujetím, tuto linii přerušuje (pro Olbrachta je vůbec typické, že se ve svém knižním díle snaží svůj subjekt a své city potlačovat), soustřeďuje se na nejpodstatnější fakta a přechází do role vypravěče, který s objektivním nadhledem formuluje své líčení. Tento vývoj proběhl tentokrát již ve stadiu rukopisném. Knižní podoba zaznamenává změny až ve vydání pátém, v nichž se autor koncentruje spíše na výstižnější a dramatictější vyznění některých zmíněných faktů a výjevů. Další, 6. vydání přináší pak jen drobné úpravy pravopisného a hláskoslovného rázu (*chýše* m.

čtyřlístek, obléžetých m. obléžetých), 7. vydání redukuje počet infinitivů na -ti a podob 3. sg. *jest*, vrací se však na několik místech k 1. vydání a opravuje tak text porušený v průběhu několikerého vydávání.

Poměrně nejméně studijního materiálu k poznání vývoje textu je u povídky *Zázrak s Julkou*, kde rukopis pro knižní vydání (*r*) se téměř doslova shoduje se strojopisem (*R*), který byl zřejmě předlohou pro sazbu, během níž, v korekturách, ještě autor prováděl některé změny. Již v starší, rukopisné verzi autor zpřesňuje například neutrální: říká... a *povídá to tak, jako by to mezi nimi bylo již dávno smlouvaně* stvrzeno (str. 10), odstraňuje opakování: *bručí mrzutě m. žlobí se* (str. 10), *Ba ne m. M—m* (str. 10). Pro nikneme-li vrstvou úprav k základní podobě, vidíme, jak se původně statický popis mění připojováním nových vět ve výstižný obraz prostředí a akce i scény se zživotňuje (9 obchod bez zábavy, to jest snad vydělávání peněz, ale žádný obchod. *Tak ve vesnickém krámě, vonícím východem republiky a kromě toho ještě octem, petrolejem a tištěnými látkami*, se Sura Fuxová baví s rusínským gazdou; 10 Sura jde k Mazuchovi, zjišťuje, že chybí dvacet haléřů, ale gazda se o tom dlouho nechce dáti přesvědčit. *Pak se Mazucha znova vrací k tomu kornoutku cukroví pro děti. Pak dokazuje, že je kosa drabá. Ale Sura před ním nehnutě stojí, upírá oči nad jeho hlavu do prázdného vzduchu, a když gazda vykládá o cenách kos u Schönfeldů a o tom, jaká by to byla hanba, kdyby mu alespoň tu kostku cukru nepřidala, povídá Sura znuděně, neodtrhávajíc oči z prázdná: „Chybí tu dvacet haléřů.“; 12 povídá studeně Salamon Fux a roztrpává před ženskými červený šátek se žlutými rúžemi... „No tak pro dobrou vůli...“ a vede je zpět k pultu.; 14 „...Co se staráš, co vařím!“ *vybuchuje paní Ester*). Autor se sžívá se svými postavami a reprodukuje nebo rozvádí jejich myšlení a náladu (14 ...šel*

dvorem. *Pralivci! myslí si.; 24 Aha, panička již nemůže! Odřela si nobu nebo Ipatné Ilápla. Bajnyšova hlava pracovala.* A horečně začala pracovat také jeho fantazie. *Vysoko nahoře byla Boží vůle, jediný pevný bod v prostoru, jako diamant tvrdá a také tak zářící. A dole svět, který sice neztratil obvyklé bo vzrůstání, ale jehož všechny tvary podivně změkly, jako kdyby byly z vosku a daly se hnísti. A Bajnyšovy ruce to činily. Jeho prsty byly horečně zaměstnány ještě pak, když zastíraje své dílo slovy, se ptal: „Dobrý kůň?“ A pak náhle energickým rozmachem rukou jako při hotovém díle: „Tady ve vsi je jen jeden dobrý kůň. m... A horečně začala pracovat také jeho fantazie. „Dobrý kůň?“ předstíral přemýšlení. „Tady ve vsi...“; 34 připojen odstavec *Zázrak je dokonán...*). Větší účinnosti dosahuje se naopak i zkracováním textu, při němž se jednotlivé, zvláště uváděné detaily shrnou v jeden významový celek: 13 *Její oči, kterých se lidé bojí m... kterých se bojí děti a po jejichž pohledu se jdou židovské těhotné ženy honem umýti vlastní močí.* V 1. vydání se pak mění například oslovení *Salamone na Šuleme*, *Bajnyš Zisovič Fuxovi* místo *tykání vyká a Ester* naopak *Bajnyšovi tyká* (výraz sociální nadřadění zbohatlých obchodníků), epizodní figury a místa dostávají jiná jména (*Polana* se nahrazuje *Pribují*, *Góbinek* a *Šlojmeček* pojedou do *Ameriky* m. do *Palestiny* — 23), omezují se odpovědi opakující otázku: 20 *Byl by snad umřel hladem, he? Nebyl by zemřel hladem.*; na 12 odpovídá Fux na *Bajnyšův* argument o osmi dětech: „*Já za to nemohu!*“ m. „*Já jsem ti je nendělal!*“, na 15 se zvýrazňuje: *Fuxovka* seděla celý den m. ... *každý...* a na 26 se konkretizuje: *Ostatní jest lidská hlava m. ... věci člověka.**

Daleko větší proměny, vlastně postupnou výstavbu povídky, možno sledovat na *Události v mikve*. Základem byl krátký náčrt s názvem *Aféra v mikve*, začínající struč-

ným výkladem o mikve a ritu s ní spojeném, vysvětlením významu hraniční čáry a povinnosti bédra; po těchto dvou úvodních odstavcích se teprve přechází k hlavní postavě povídky — zde je jí truhlář Jankel Srulovič — a jejímu trápení s ženou Etelkou. Čtvrtý odstavec tvoří scéna, při níž se zjistí úbytek vody, následují jednovětá konstatační o zákazu koupání, příjezdu rabína, účet, stručná zmínka o vyčerpání vody a nalití mléka, zoufalost bédrova a jeho poznání, kdo vlastně všechno zavinil. Rozhovor bédra s nešťastným manželem se odehrává až v neděli při návratu z modlitebny. Tato rukopisná verze je obsažena v zápisníku s čtverečkovanými deskami středního formátu (rodinný majetek), kde je i dvojí verze partie o svatých zákonomárcích a jejich důvodech pro zřízení mikve. (Obzvláště otištěno v publikaci Ivan Olbracht, Skryté stopy, vydané nakladatelstvím Kruh 1982.)

Další verze, nazvaná *Truchlivá povídka*, začíná již přímo tím, co hlavního hrdinu tak hněte:

Jankel Davidovič (opr. na Pinkus Jakubovič) a Herš Šlojmovič se courali koločavským blátem k rituální lázni, neboť bylo páteční odpoledne a oni se šli před šábesem do mikve vykoupat, aby se zítra líbili Hospodinu.

Mlčeli. Jankel Davidovič byl smuten a zamýšlen, a bylo jistě výsledkem dlouhých úvah, když konečně otevřel ústa a smutně řekl:

„Ty, Herš!“

„Nú?“

„Ty, Herš, zrovna si myslím: Proč se v svatém Chimiši tolik píše o chlípných starcích a nic o chlípných stařenách?“

„Vím já?“

Ale za chvíli si Herš Šlojmovič na něco vzpomněl:

„Je tam přece o Putifarově ženě.“

„No jo, ti byli mladí.“

A v té chvíli vypadal Jankel Davidovič jako bromádka ne-

šťastí. Jankel Davidovič vypadá vůbec jako bromádka nešťastí. Je dlouhý, hubený a jaksi celý pomačkaný, má řídkou rusou bradu a jeho ubohé pejsky visí vedle uší z plihle, smutně a malátně.

Ojjojjoj!
Jankel Davidovič se bojí. Bojí se celý život. Ale dnes stonásobně a desetitisícinásobně, a poněvadž požírá mnoho cibule, tuze se potí.

Neboť jeho žena Brana jde dnes večer také do mikve. A tento den v měsíci jest dnem velkého utrpení.

Již v této verzi se změnilo jméno hlavní postavy i její zaměstnání, *Etelka* je nahrazena *Branou* a přibývají další postavy. Hrdina se však ještě nepovažuje za vyvolence božího a dokonce tu uznává, že je opravdu strašně líný chláp. Jako všichni koločavští Židi, zatímco Brana je přece jen starostlivá, moudrá, pilná a hodná. Jako všechny koločavské Židovky; v TP 2 připouští, že by bez Brany byl špinavější, křečoval by ještě mnohem méně a mnohem více by užíval výmluvy, že s tou správkou musí počkat, až někdo pojede do Chustu a přiveze mu knoflíky, a mnohem oddaněji by myslil na moudrost Hospodinovu a hloubal v učenostech talmudu; opravdu se jí musí zdát (och, chtějme od žen nějaké vyšší nazírání!), že někdy Pinkas pracuje poněkud málo. Nebyl skutečně Bohem stvořen k tělesné práci, nýbrž k hloubání a moudrým rozhovorům. A že Brana (TP) od rána do večera křičí? Brana křičet od rána do večera po domě ovšem smí, kolik jí libo, ale dát mužovi — v období své „nečistoty“ — pohlavek ne, ani po něm hodit mokřým hadrem, i kdyby byl sebelínější a přemýšlel o Hospodinovi a jeho dílech více, než je užitečno. A když skončí toto období, připadá si Jankel jako maličký pavouček požíraný křižákem pavoučicí a je mu z toho hrůza.

Zřejmě s velkou rozkoší byla přepracována partie o zákonících, kteří se zprvu vůči svým věřícím chovají se značným despektem a nemluví s nimi nijak vybraným

způsobem (ukázka z TP a TP 2):
Svatí zákonníci... znali své Židy dobře. Věděli například, kdyby byli řekli nebo napsali: „Myjte se, lidičky, protože (TP 2: Lidi zlati, pochopte přece, že) jstí tolik cibule jako vy a celý týden se nemýti jest velká obavnost před Hospodinem (TP 2: nemýti se je nejen brozně nezdравé, ale vůbec velká nepravost)!“
že by byli zbožní (TP 2: že by zbožní) Židé nad tou moudrosťou mnoho přemýšleli a hloubali, (TP 2 jen přemýšleli), že by ta svatá slova byli vyřikovali (TP 2: slova vyřikovali) v synagógách a vykládali v (TP 2: chedrech a rabínských) školách, že by se byli (TP 2: že by se krvavě) přeli, zda ta cibule znamená Evino jablko (TP 2: zda slovo cibule zde znamená věčnost) nebo moudrost Boží, že by v té větě našli (TP 2: našli) dvě nebo tři písmena, která ani žádnými písmeny nejsou, nýbrž skrytým a svatým (TP 2: nýbrž jakýmsi nesmírně hlubokým) tajemstvím, jebož (TP 2: skrytého smyslu) se nikdy nedomyšlíš, ale nad nímž hloubati stojí za celý lidský život (TP 2: stojí přece jen za práci celého lidského života) — to všechno že by dělali, ale (TP 2 jen — ale) že by se přece nemýli. A ti moudří starci také věděli, kdyby byli například nařídili mýti se v pátek navečer (TP 2: kdyby prostě řekli: „Ať se mi každý pátek odpoledne pořádně umyje-te!“), že by jejich Židé udělali z toho rozkazu jímavý obřad (TP 2: z toho příkazu udělali dojemný obřad) s kvílením či s plesáním, s rouchem talisu přeboženým přes hlavu a ramena a s pohyby krásnými a důstojnými, že by při tom vzpomínali na vody, nad nimiž se na počátku vznášel duch Boží, na vody tryské pod holi Mojžíšovou, na vody moře Červeného a na vody řek babylónských, ale z původního (TP 2: z vlastního) účelu že by zbyl nejvýše hrot prstu slavnostně omočený (TP 2: namočený) ve vodě. (TP 2: v nádobce s vodou. Na Židy se musí dočista jinak.) Takhle:

Hospodin Bůh váš, který rozsvěcuje a zhasíná hvězdy na dráze nebeské, svatý a věčný, který vyvedl vaše otce z Egypta, k vám

mluví takto (TP 2: Já Hospodin, Bůh Váš, který rozsvěcuje a zhasínám... , který jsem vyvedl... , k vám mluvím...):
„Žid, Izraeli, v každé vsi, a ovšem také v Kolobavě, lázně a v těch lázních sdělej díru (TP 2: jámu), kterou naplníš čtyřiceti měrami (TP 2: vědry) vody, a každý, kdo se mně bude chtít zalíbít, se tam bude koupati každý den a ta chuť, která se budou chtít vybnouti strašlivé prohlivosti mé, alespoň jednou za týden, v pátek před šábesem; a v té jámě se čtrnáct dní po objevení jich měsíčního květu vykoupou také ženy (TP 2: v té jámě se vykoupají také každý měsíc ženy, a to čtrnáct dní po objevení se jejich květu, a po celou tu dobu až do koupání budou nečisté), neboť jejich lenochy je (TP 2: jest) možno k dobrému dílu donutiti jen hladem a já již od věků (TP 2: věčnosti) vím, co se gýjíti doktoři dovídají teprve teď (TP 2: na co přijdou gýjíti doktoři teprve v sedmapadesátém století od stvoření světa), že jest tato doba nevhodnější k počítí (TP 2: a k rozmnožení lidu — pův. národa — mého;). Ale poněvadž (TP 2: ale protože) váš lázeňský myslí jen na to, jak by si nacpal břich, a protože je (TP 2: a je) to vůbec chlap nepořádný, nečistý, líný (TP 2: líný a nečistý) a mně z duše (TP 2: navýsost) protivný, a kdybychom mu to dovolili, nechal by vás nakonec šplouchati v loužičce babna, sděláte uvnitř nádrže čáru hraniční, po kterou sabá čtyřicet měř (TP 2: věder) vody, a nechá-li váš bédř (TP 2 jen bédř) klesnouti vodu pod ni, bude lázeň nečistá a mně obavností dotud, dokud ji na svůj náklad nenaplní mlékem, — ať to cítí, ničema (TP 2: šereda). A kdo těchto nařízení nebude dbáti v celku i podrobnostech, nebude dlouho živ a smrti zemře. Ty podrobnosti vám ještě uzkáží po mých milých prorocích. (pův. jen Zde to máte do puntíku; TP 2: A těchto slov mých budete poslouchati v celku i v podrobnostech (které vám ještě po svých milých prorocích uzkáží), a kdo jich dbáti nebude, nebude dlouho živ a smrti zemře...) Tak! A chcete-li k tomu ještě nějakou mystiku, dejte si jí do toho, kolik se vám líbí (TP 2: kolik vám libo).

K přesvědčení o svém poslání lamet vava, které mu pomáhá hrdě snášet příkoří tohoto světa, dospívá hrdina povídky až později (r, R); jeho úvahy a počínání související s jeho náboženským zánícením se tak rozrostly, že je pro 1. vydání autor zase omezuje, aby se scény — byť v obměnách — neopakovaly: 48 vstáváti k mystickým... obřadům v této bmotářské vesnici neznámým, kdy sedával celé hodiny v košili na hliněné podlaze síňky, maje kolem sebe rozestaveny svíčky, leal až k slzám nad zkláskou chrámu, bil hlavou o zem, vyčítal Hospodinu všechno utrpení jeho lidu od těch dob a jeho prodávání, volal v svatě zřivosti a s čelem zpocným po Mesiáš, pokouše se jeho příchod si vynutiti a na Bobu vyměřovati.; na konci této odstavce: Och, Brano, Brano! vybrožovati.; na konci této odstavce: Och, Brano, Brano! A ještě dnes, kdyby ses nebála Boba, či spíše tobo, že se tobě, dětem nebo krávé něco zlého přihodí, neházela bys mu ve tvé vzteklosti jeho bedničku od mýdla s jelenem se svatými knihami do pece? Nevědomá! Víš, co činíš? Nikdy jsi neslyšela, že již mnoho světů bylo Bobem stvořeno a v nespokojenosti s dílem opět rozkotáno, dříve než učinil tento, a jak jest psáno, „viděl, že by dobré bylo“? Nemůže pouhým pohybem prstu obrátit v prach a popel tebe s ním, ach, Brano, ubobá žena a méně než papírko?; 49 A dole v Polaně se připravují na její příchod. Připravují se? Jistě v této divoké vesnici uprostřed lesů to nečini s vroucností a zbožností, jak by si přála duše Pinchasa Jakuboviče, ale bylo by přec nespravedlivé říci něco jiného než: připravují se. Zkracují se také široce rozváděné popisy rituálů spojených s příslušným svátkem a ponechává se z nich jediná, hlavní obřadní akce; pozornost čtenářů se tak netříští a slavnostnost celého obřadu více vynikne: 49 žehnáním sobotních světél. A věčnému budiž chvála, alespoň že obřad vykonávají zbožně, snad ani ne tak pro Hospodina, jako spíše z vědomí své důstojnosti, ale všechny přitom vypadají hezky: objímají oběma rukama rozžaté svíce, modlí se a jejich oči vzhůru

obrácené jsou jasné a milostné. Mládež je v této chvíli u říčky, zkoušeje poslední své štěstí, neboť není tak snadné polapiti pstruha nebo mřenku v říčce, před každým šabešem v zimě v létě vylované ručními košťky, maslakem (to je směs pečených žit a vraních ok), na mělčinách klacky a kamením a v táních dynamitovými patronami navzdory všem četníkům, tajným, finančním a nevědomým Rusinům, poštváným antisemitským feckokato-ličským farářem-rybářem. Ale jaké poliškování, kamenování, zavírání, jaké nespravedlivé pronásledování nevytrpí vyvolený lid Hospodinův pro ztracené duše svých bližních?; 72 V Polaně nastalo loučení a rodiny si přály dobrý týden. „Gite voh!“ m. ... Třiletá Hanja, nejmladší člen rodiny, který již užívá rozumu, vystoupla na židli, držela nad hlavou rozžatou ploubou svíce, spletenou z šesti pramenů a s pěti světly, a činila to vážně a slavnostně, tušíc již něco z velkého tajemství, jež smí býti účastna. Za stolem proti ní stál otec, maje po pravici sklenku kořalky a po levici malou lahvičku s hřebíčkem a jiným vonným kořením. Modlil se nad světlem v dětské ruce, modlil se nad kořalkou, modlil se nad kořením. Pak ze skleničky maličko upil, odžátkoval lahvičku a čichal ke koření, ujasňuje si na celý příští týden vůni zaslíbené země, a zbytek kořalky vyli na stolovou desku. Vzal Hanje z ruky svíčku, lihovinu ji zapálil a ta vzplnula modrým plamenem. Ponořil do něho prsty, pomazal si čelo, aby bylo jasné, srdce, aby zůstalo čisté, a šíji, aby byla pevná. Ne, kapsy si zevnitř nevymazával, jak to nedůstojně činívali ostatní Polanští. Asi by to také nebylo nic platno. — „Gite voh!“ přál rodině. — „Gite voh!“ odpověděli mu sborem a také Brana cosi zlostně zabručela, co se mohlo podobati slovům „Dobrý týden!“ — Princezna Sabat se vrátila k Pánu. Celá pasáž se vypouští a její podstatná část přechází do třetí povídky (str. 150).

Zjednodušování, vypouštění slov, slovních spojení, vět i celých úseků je vůbec hlavní smysl úprav a změn,

kteří se odrazily v textu 1. vydání této povídky: 37 z třiceti šesti nikomu neznámých vyvolenců Božích, na nichž v té léteré generaci závisí zachování či zničení světa; 49 utrhy z těsta kousek jako datle velký, jak to také má být; 48/49 na znamení, teď a v této chvíli že odvádějí. . . ; 49 bílé roušky k jeho zabalení; 49 vařiti šábesovou slepici, *mýti a strojiti se* a připravovati šábesový stůl. Vyprávění tím dostává rychlejší spád a závažnější momenty vyniknou; 50 Neodpovídáš, ale *víš to*. m. . . *vím, že se v chedru dobře*; 48 Pinches Jakubovič již nemá kam jít. *Neboť teď pro něho nemá nikdo kdy*; 49 symboly hebrejských písmen, z nichž byl kdysi stvořen svět, *kteří září jak záplava demantů*; 53 rychle se obrací, jako by byl něco zapomněl m. jako by si byl zapomněl *ručník*. *Není chasid a takové zbytečnosti do mikve nositi smí*; 81 že bude mnoho jednání a hádek večer v modlitebně a *že bude mnoho intrik, smířování, starých nepřátelství, zájmového seskupování, vyčítání všech dobrodiní i špatností za posledních deset let*; 69 před „Kterak se také neradovat?“ *A oddáváme-li se cele radostem sedmého dne, jest to zajiště jen zbožné*; 84 Sám. Sám, jako otlučená planá bruceň na mezi; 66 Kdo se v takovýto den může starati o ženský hněv? „*Zlostný člověk nemá nic kromě své zlosti; jeho život žádný život*“; 79 Hašem jisburech! *Jméno Páně budíž pochváleno!*

Změny provedené v textech předcházejících knižnímu vydání povídky *O smutných očích Hany Karadžičové* (r, R Hanele) jsou obdobné jako u prvních dvou povídek, pouze přízpusobené jiným situacím. V prvním vydání se pak obměňují opakující se slova (105 kusem *špinavé* látky m. . . *nečistě*. . .) nebo se vypouštějí (139 v nigun, *v ono z pěvné lkání modliteb*), ruší se bohaté rozvádění (89 před „*tyto nejúžasnější oči*“ se škrtá *oči s obočím podobným klenutí slavných*

synagog, dále: lesk jejich hloubek, v němž jest stesk přítomnosti a slzy dalekých minulostí a snad i budoucna) a detaily vyplývající z textu: 111 ve všech očích *přítom na něho upřesněn* byla táž otázka; 112 Ale nikdo se nehlásil. *Bylo ticho. Sečkával chvíli*; 113 *Vzduch se již nedal dýchat* m. . . *byl nedýchatelný a také v chodbě bylo plno kouře*; 165 Ten pocit méněcennosti. . . musí už zmizet. *Jsmo úplně rovnocenní*. (Již v r se škrtaly například rozsáhlejší partie a nahrazovaly se pregnantnějším shrnutím: 136 *Mnoho vytrpěl Izrael od zboření chrámu. . . činila jej tím odolnějším* m. . . *Zidě umírali hladem v poušti, byli rozehnáni do celého světa, pálení na španělských hranicích, honění z místa na místo, pronásledování a tupení a olupování. Ale přitom nepřestali nikdy věděti, že jsou národem Hospodinovým a vyvoleným. A utrpení působené jim lidmi a národy stojícími hluboko pod nimi je mohlo jen více stmeliti a učiniti ještě odolnějšími*.) Při úpravách se však největší pozornost věnuje scénám. Volí se jednodušší, výstižnější vyjádření (99 „*Jedeš!*“ rozpráhli se na něho vojáci a *polykávali* dále m. . . *rukou, řvali dále a poručik se smál*), slova pro situaci příhodnější (100 jeho chechtot — od 5. vydání *smích* — se proměnil v *jasavé volání* m. . . *ryk*), výstupy i obrazy se prokreslují tak, že vyvolávají až filmovou nebo jevištní představu odehrávajícího se děje. Někde k tomu postačí připojení věty k přímé řeči (195, „*... Hanele už spí*.“ *Jeho oči byly studené jako zledovělé oblázky*; 191 „*Jste pokřtěn?*“ *Znělo to jakoby z hrdla přitištěného*.) nebo krátká charakteristika: 196 Josef Šafar neodpověděl. *Jako vzdorovitý boh*; 198 Oblékla si kabát a vyšla *do drobného sněžení m. na ulici*; 197/8 nálada antisemitských *vypravování* o rituálních zločinech a *letmý závan vlašné vůně vody a krve* m. . . *povídaček* o rituálních zločinech; 203/4 žádné úpění, *nic, co by nasvědčovalo nějakému násilí*. — Většinou se však původní popisy nebo kusé promluvy a výstupy převádějí do živějších scén:

Bajnyš velmi vyčítavě a uraženě, přineslo u první povídky jen jednu větší změnu: 15 *Doma krade, cukroví z krámu rozdává klukům, po sestřích hází botami a s bedrovým Rivon jsou to dva největší uličníci ze vsi.* m. Z Košic neumí jiného psát, leť o pentze. V Události v mikve vedle menších úprav, jako na 37 smutně přikývl m. zakýval hlavou, jsou větší například na místech, kde vystupuje Riva Kahanú, kterému se (stejně jako v třetí povídce) za společníka všech alotrii přidává Benci Fuxú: 65 potouchle se usmívá a s Bencim Fuxovým na sebe vyplazují na vzdálenost jazyky m. vyplazuje na škeblíci se mu kluky jazyk (obdobně str. 38, 125, 126), nebo tam, kde se děj podřizuje požadavkům rituálu: 55 *Ne, svíčku dnes nerozsvítí a na nedopalky druhých na okraji nádře je nepřilepí, šábes již počal, není tedy dovoleno nic dělati se světlem, a nabá Brana sestoupí do vody ve tmě.* m. vejde do její temnoty, rozsvítí svíčku, přilepí ji na zbytek oharků na podlaže a sestoupí do vody. Podobně i na str. 82: Brana *mixí ve tmě a sestoupí do vody.* Podobně i na str. 82: Brana *mixí ve tmě a sestoupí do vody.* m. Brana *si v předsínce zapaluje oharek svíčky a mixí...* m. Brana *si v předsínce zapaluje oharek svíčky a mixí...* m. Upraveno je Pinkasovo chození po návštěvách na str. 61, přidána pasáž „U dveří stojí v klubku mužů... posunuje si brýle na čelo“ (64) atp.

Nejvíce změně je v povídce třetí, zejména při scénách s opilým poručíkem (str. 99 až 104), Hanele se Šlojmem Kacem (str. 128, 129, 158), kolem schůzí u Abrahámovičů (str. 129, 148), v souvislosti s rozbitými okny u Fuxů (str. 134–135), při návštěvě Karadžičovy matky (str. 173, 177) a v závěrečné části po příjezdu Hany a Iva do Polany. Zde všude se volí vhodnější výrazy, škrtají se věci nedůležité a naopak se přidávají detaily vyhocující situaci do dramatickosti. Za všechny pro ilustraci citujeme: 100 *Tatínek se strašlivě polekal. Ale nedal na sobě nic znát.* m. ... *smál se.*; „Panu oficírovi se něco zdálo. Krasavice? Jaká? Kde?“ *A usmíval se.* m. ... *zas se smál.* „Ne!“ řval

poručík jako na kasárenském dvoře.; 128 *Šli, mlčeli, v šeru se drželi za ruce a klátili jimi. Byla to vlastně Hanele, která je uvažovala do pohybu, a v jejich kývání doznívala pádnost její otázky a odpověď na ni.* — *Šlojme se teprve za chvíli: „Do Palestiny bys se mnou nejela, Hanele?“* — *Ach, to jsou hloupé řeči, mysli si, ale odpověděla: „Nevím, snad.“* — *Docházeli k Šafarovu domu.* — „Pojďme!“ řekla Hanele a vytrhla mu ruku. „Přijde maminka.“ — „Ne...“ volal s úpěnlivou naléhavostí Šlojme. — *Ale učinila několik rychlých kroků, dohonila studenty a kamarádky a vmísila se mezi ně. A maminka už tu opravdu byla, pátrala v šeru, s kým dcera jde.* Hanele se rozloučila... m. ...klátili jimi. *Hanelina otázka byla pádná.* — *Šlojme řekl teprve za chvíli: „Do Palestiny bys se mnou nejela, Hanele?“* — „Možná, snad, nevím.“ — *Docházeli k Šafarovu domu.* — „Pojďme!“ řekla Hanele. „Přijde maminka.“ — „Ne...“ volal s úpěnlivou naléhavostí Šlojme. — *Učinila však několik rychlých kroků, dohonila studenty a dívky a vmísila se mezi ně. Ale již tu byla maminka.* Hanele se rozloučila; 217 *Ale najednou se... dvůr rozblučel vražednou výzvou.* m. ...rozejčel výkřikem.

Základem našeho vydání je u Goleta v údolí vydání 7. (8.) z Národní knihovny, které sice autor přímo sám nepřipravoval, ale jež měl v ruce a změny editorem zde navrhované autorizoval. Návraty k prvnímu vydání přijímáme rovněž a rozšiřujeme je ještě dalšími (i k rukopisu). Marijku nevěrnici přetiskujeme podle rukopisu (41 stran formátu 22,3 × 30,2 cm, psáno perem). Na rozdíl od časopiseckého otisku v *Novém životě* 6, 1954, str. 246–261 a knižního ve svazku *Pryč s legendami* (1961) uchováváme i vnější podobu scénáře, který je rozdělen do čtyř kolon: pro číslo obrazu (záběru), pro jeho ozna-

- 66: čekající na nás děti m. ... *vás*... (r)
 79: do kopce *oddělujícího* obě příčná údolí m. ... *oddělující*... (ed.)
 117: když *přijedou* z města m. ... *přijdou*... (r)
 134: Žena a dvě dcery... se daly do zoufalého křiku. m. ... *křiku!* (ed.)
 zda by nepoznala *někoho* z útočníků m. ... *něko- bo*... (ed.)
 136: mluví-li se před *námi* věci zlé m. ... před *vámi*... (ed. podle následujícího místa; chybné čtení *n*)
 konají-li se před *námi* věci nepravé m. ... *vámi*... (r— 4)
 150: Děti na peci *utištěny*. m. ... *utišeny*. (r— 5)
 157: bylo zřejmé, jak je rozčilen: „Nemohu bez Tebe žít... m. ... rozčilen. „Nemohu... (r, R)
 170: *Zbledla*, jak tu stála u skříně. m. *Zbledlá*... (r— 6)
 173: Proč *ji* stále nutí... m. ... *jí*... (r— 6)
 196: Byl rozhodnut. Prohledá celou ves! m. Byl rozhodnut!... (r, R)
 198: *Novína!* m. *Novínu!* (ed.; v r nejasně přepsáno)
 207: všichni *váženi* Židé m. ... *vážní*... (ed.)
 215: skvrny na kousku *tváří* m. ... *tváře* (podle opravy v r— 5)
 238: *a* ihned usíná m. *i* ihned... (ed.)
 245: Mladý žid točí *z ní* vodu m. ... *do ní*... (ed.)
 253: baba *mu*... vpaluje... znamená m. ... *jí*... (ed.)
 257: Pogrom! Bagáni z lesa! m. Pogrom. Bagáni z lesa.“ (ed.)
 258: Deputace nám nepomůže! m. ... nepomůže. (ed.)
 262: *Marijčin* a *Danylův kůň* m. *Marijčini* a *Danylovi koně* (ed.)
 268: Přichází *Petro* m. ... *Danylo* (ed.)
 Kdy přijede? m. ... přijede. (ed.)

- 269: *bratr* pracuje sám m. *Danylo*... (ed.)
 275: Nevím. m. Nevím? (ed.)
 Měl proti němu *zášť*? m. ... *zášť*. (ed.)
 284: v *jejím* životě m. v *jejích*... (ed.)
 287: o *něm* takovém m. o *něm*... (ed.)
 290: alespoň nějaká malá záloha; ta houževnatost m. ... *záloha*, ta... (ed.)
 294: stojí *tu* všichni m. ... *ti*... (ed.)
 295: vinětky *nad* jeho ušima m. ... *pod*... (r)
 296: za nimi *jde* rozcouraný... hlouček m. ... *je*... (r)
 299: Dnes je *svátek Stěti* svatého Jana. m. Dnes je *svátek. Stěti*... (r)
 302: jejich postavy jsou nehybné a *bledé* m. ... *bledí* (r)
 305: *Ale pak jsme na to jaksi pozapomněli*. (Doplněno dle r.)

Na str. 247, 250, 252 byly doplněny hvězdičky oddělující sekvence (na str. 252 se tak korigovala číslice 3 analogicky podle opravy 2 na str. 243). Kromě toho byly dotazeny změny jména *Wolf* na *Beer*.

VYSVĚTLIVKY

- 13: *Git morgn!* — Dobré jitro;
 14: *reterovat* — couvat, ustupovat;
 16: *gój* — hebrejské (zpravidla hanlivé) označení pro jinověrce, zejména křesťana;
malamet — židovský učitel;
chedr — židovská škola pro děti od čtyř do pěti let;
 17: *král Šalamoun* — třetí král židovský (960—935 před n. l.), idealizovaný v legendách jako mocný, moudrý, kulturní panovník a spravedlivý soudce;
 19: *seslal... z nebe manu a křepelky* — narážka na zázrak na poušti Sin (II. kniha Mojžíšova 16, 13—15);
 21: *Josef, syn Jakubův* — Josef Egyptský, nejmilovanější syn patriarchy Jakuba (I. kniha Mojžíšova 30, 23—24 a 37, 2—3), podle pozdějších pověstí vzor mužné krásy, ušlechtilosti a dokonalosti;
 22: *bochr* — pův. prvorozený, pak označení chlapce přistupujícího ke studiu talmudu (židovského náboženského a právního zákoníku);
 24: *Jako berana Abrabámovi* — praotci Židů, když neváhal splnit příkaz boží a obětovat svého nejmilejšího syna Izáka (I. kniha Mojžíšova 22, 1—13);
 28: *barches* — židovské rituální pečivo;
 31: *špánkovitý* — se špánkami, tvrdými nepohyblivými kostními výstupky u hlezenního kloubu;

- 32: *Adonai* — Pán (jeden ze slovních opisů pro Boha, jehož jméno se Židé obávali přímo vyslovit);
 33: *goitka* — nežidovka (srov. vysv. k str. 16);
Amborec — nevzdělanec, člověk neznající a nezachovávající předpisy hebrejského učení (od hebr. am haarez); zkomoleninami nebo vulgárními výrazy jsou i ostatní názvy;
Cickes — ženské prsy;
Toches — zadek;
Šamesová — lázeňská, žena šamese (srov. str. 37);
Mikva — rituální lázeň;
Ganěv — zloděj;
Kovetný — vážený, ctěný (*kovet* — pocta, čest);
Tole — pověšený, visící (židovské pojmenování Krista na kříži);
Minborec — patrně souvisí se slovem minaer — kacíři;
Kélev — pes;
 34: *trejfe* — rituálně nečistý;
Ohnivý keř na poušti... — v podobě ohnivého keře se Bůh zjevil Mojžíšovi, když jej vyzval, aby odešel do Egypta a vyvedl odtud Židy (II. kniha Mojžíšova 3, 2);
 39: *Baal Šem Tov* (1700 v Okopu na východních hranicích bývalého Podolí a Valašska — 1760 v Miedziboži v Polsku), legendární židovský učenec a učitel, zakladatel chasidismu, náboženského hnutí zdůrazňujícího proti dogmaticky ustrnulému ortodoxnímu talmudismu radostné pojmání náboženských obřadů a příklánějího se ke kabalistickým (viz vysv. k str. 44) názorům na Boha a souvislost lidské duše s Bohem a přírodou;
ješiva — škola určená pro vychovávání budoucích

- soudců a učitelů;
sedm andělských sborů — tj. sborů podle jejich moci a důstojnosti;
- 40: *talis* — židovská obřadní čtverhranná rouška, používaná při ranních modlitbách (při odpoledních obvykle jen předčítatelem);
vr pomínali na vody... — narážky na vyprávění ze Starého zákona o stvoření světa (I. kniha Mojžíšova 1, 2), o zázraku v kraji Rafidim, kde nebylo pitné vody (II. kniha Mojžíšova 17, 6) a při útěku Židů z Egypta a jejich pronásledování faraónovým vojskem (II. kniha Mojžíšova 14, 21—23);
kytary na jejich vrbí zavěšované — když upadli do zajetí babylónského (586 před n. l., za krále Nabuchodonozora), odmítli Židé na znamení smutku zpívat (Žalm 137, 1—2);
ze země Mizraim a z domu služby — tj. z Egypta, kde byli v otroctví;
- 44: *kabalista* — znalec a přívrženec kabaly, tajného židovského učení, obsaženého hlavně v knize Zohar (z konce 13. stol.);
Belz — starobylé město v bývalé Haliči, severně od Lvova;
lkáti nad zbořením chrámu — hradního chrámu Šalamounova, rozmetaného Římany roku 70 n. l. za války římsko-židovské na rozkaz vrchního velitele Tita Flavia Vespasiana, pozdějšího římského císaře; stal se Židům symbolem zkázy celého národa, a byl proto ve výroční dny oplakáván (srov. i str. 298);
- 46: *Zohar* — viz vysv. k str. 44;
- 47: *Oide ladonai* — začátek 111. žalmu („Slaviti budu Hospodina z celého srdce...“);

- 51: *rabí Hillél* (kolem 50 před n. l.), přednosta jeruzalémského synedria (nábožensko-filozofického sboru učenců a rabinů), duchovní vůdce Židů, jeden ze zakladatelů talmudu;
- 52: *kaftan* — dlouhý svrchní kabát;
- 53: *cadik* — (sodik) spravedlivý, moudrý, zbožný (chasisdské označení pro zázračného rabína);
Judit — podle stejnojmenné apokryfní knihy Starého zákona zachránkyně Židů před Asyťany, mladá krásná židovská vdova, která obelstila Nabuchodonozorova vojevůdce Holoferna, a když se opil a spal, utála mu hlavu;
- 54: *respicient* — zde zaměstnanec;
- 55: *Po sedmi letech tučných...* — narážka na biblické vyprávění, kde Josef Egyptský (srov. vysv. k str. 21) vyložil faraónovi jeho sen o sedmi kravách tučných a sedmi hubených a o sedmi klasech plných a sedmi tenkých jako předpověď sedmi let hojnosti a sedmi let hladu (I. kniha Mojžíšova 41, 1—30);
- 56: *dračky* — třísky;
- 57: *na horu nad Gabaónem* — souvisí se starozákonním vyprávěním (Kniha Jozue 10, 12—19) o vítězství Mojžíšova nástupce Jozuy, vedoucího Židy do zaslíbené země Kanaán, nad pěti spojenými králi amorejskými (národa sídlícího v Palestině před příchodem Židů) v údolí mezi městy G. a Ajalón (severně a severovýchodně od Jeruzaléma);
- 61: *Abasver* — věčný Žid, legendární postava Žida odsouzeného k věčnému bloudění světem až do dne posledního soudu za to, že udeřil Ježíše do tváře a nutil ho jít rychleji;
minche — předvečerní modlitba (musí být dokon-

- čena před vyjitím hvězd); její hlavní část je odříkávána nejprve tiše, pak je hlasitě opakována;
- 62: *tóra* — soubor židovských zákonů (pět knih Mojžíšových), zapsaný na pergamenovém svitku;
- kantor* — kostelní zpěvák;
- 66: *recitativ* — zpěv blížící se přirozené mluvené řeči;
- 71: *aramějsky* — jazykem praobyvatelů Sýrie Aramů, který se po zajištění babylónským rozšířil mezi Židy a do něhož byly překládány posvátné knihy;
- 73: *zvor* — oraniště;
- 74: *šechtr* — židovský řezník;
- 76: *mezuzce* — kovové, skleněné apod. pouzdro s pergamenovým svitkem obsahujícím zápis 4.—9. verše 6. kapitoly (o lásce k Bohu) a 13.—21. verše 11. kapitoly (o poslušnosti vůči Bohu a jeho odplatě) z V. knihy Mojžíšovy; bývaly upevněny na pravé straně vchodu do příbytku (ortodoxní Židé se jich při vstupu dotýkali prstem a pak je políbili);
- kmen Koben* — potomci Árónovi, staršího bratra Mojžíše;
- 77: *Šulchan Aruch* — židovský rituální zákoník;
- 79: *příležitost* — povoz;
- Hašem jisburech* — Jméno Páně budiž pochváleno (*bašem* — hebr. Pán, *jissborach*, jitbarach — požehnaný);
- 83: *Šma Jizruel* — Proboha (vlastně Slyš, Izraeli, začátek biblického čtení — V. kniha Mojžíšova 6, 3 a 4);
- 84: *tefilin* — pouzderko s proužky pergamenu obsahujícími zápis čtyř odstavců tóry (kapitolu 6, 4—9 a kapitolu 11, 13—21 — viz vysv. k str. 75 — z V. knihy Mojžíšovy a kapitolu 13, 1—10

- a 11—16 — o povinnosti prokazovat Bohu stálou vděčnost za vysvobození z egyptského otroctví a každým rokem je oslavovat — z II. knihy Mojžíšovy), přivazované řemínky k hlavě a levé paži;
- 85: *odětec* — ozbrojenec, zbrojnoš;
- 90: *urbariátní* — zde obecní (z bývalé poddanské půdy, která po zrušení poddanství na Slovensku v r. 1848 přešla do společného užívání sedláků);
- zimovka* — zimní salaš;
- 91: *Miklós Bartha* (1848—1905), maď. politik a spisovatel, autor knihy o Židech Zakarpatské Ukrajiny v zemi Chazarů;
- Edmond Egan* (1851—1901), vysoký úředník organizující zemědělský průmysl v Uhrách;
- 93: *šive* — neobut;
- 104: *vážnice* — studna na čerpání vody dlouhým vahadlem;
- 105: *talmud* — soubor židovské právníkové a náboženské tradice, vypracovaný rabíny v 1. stol. před n. l. a v prvních dvou stoletích našeho letopočtu a doplňující Starý zákon;
- 106: *zahubily Amalechitské, Madiánské a Filištínské...* — kočovný kmen na území poloostrova Sinajského (I. kniha Samuelova 27, 8—9 a 30, 1—20), potomky Madiána, Abrahámovy syna, kočující na poušti Arabské (IV. kniha Mojžíšova 21, 1—11) a národ na jižním pobřeží Palestiny (II. kniha Samuelova 8, 11);
- Onan* — vnuk Jakubův, podle ústního podání usmrcený pro samohanu;
- Chóre, Dáton a Abíron* — syn Izarův z pokolení Lévího (Jakubova syna) a synové Eliabovi, potrestaní za vzpouru proti Mojžíšovi tím, že se propadli

- do země i se svými rodinami, služebnictvem a majetkem (IV. kniha Mojžíšova 16, 23—33);
Tole — viz vysv. k str. 33;
- 108: *bagán* — (hanlivě) sedlák;
- 115: *Jom kipur* — Den smíření, největší židovský svátek, připadající na desátý den po židovském Novém roce (*Raše šone*, v polovině září);
- 116: *šadeben* — dohazovač;
- 120: *sionismus* — politické židovské hnutí, usilující o zřízení samostatného židovského státu v Palestině a restituci židovského národa;
brozny ze země kananejské — narážka na obrovské hrozny, které přinesli zvědové vyslaní do zaslíbené země Kanaán, aby poznali její lid, úrodu a bohatství (IV. kniha Mojžíšova 13, 24);
- 129: *mariv* — modlitba na ochranu v noci, předčítaná potichu po vyjití hvězd a složená z úryvků biblických veršů a žalmů;
- 132: *mizrachi* — ortodoxní sionistická strana, založená r. 1902;
Davidova hvězda — šesticípá (ze dvou trojúhelníků přes sebe položených), znak židovství;
- 140: *bachlára* — příprava na život a práci v Palestině;
- 143: *jidíš* — židovský žargon (směs hebrejštiny, horní němčiny a jazykových prvků příslušného území);
košerní — podle rituálních předpisů;
- 146: *ryvodní důkaz* — sloužící obhajobě;
- 150: *havdule* — loučení se sobotou nebo svátkem;
- 155: *kešma* — ubytovna určená pro hachšaru;
- 160: *betarka* — betary byli nazýváni radikálně nacionalističtí židé;
- 184: *ponalový* — z přitesaných trámů;
- 185: *Gogol, díl první* — dvoudílný román Nikolaje Va-

- siljeviče Gogola (1809—1852) *Mrtvé duše*;
gosudarina — vládkyně, carevna;
 v údolí *ajalónském* — viz vysv. k str. 57;
- 206: *laufšrit* — klusem;
- 222: *rabí Akiba* — ben Josef A. (asi 50—135), židovský učenec v Palestině, jeden ze zakladatelů talmudu;
- 226: *rozsvěcoval... černou svíci* — na znamení klatby;
- 229: *premier plan* — popředí;
- 233: *Tateleben...* — Tatínku, můžu tři koruny slevit?... Ano, ale řekni, že jen jednu;
- 241: *Gott der Gerechte* — Spravedlivý Bože;
- 257: *klauza* — údolí;
- 267: *blesková lampa* — vylepšená lihová nebo petrolejová lampa;
- 290: *jedr goj is a chazrkopf* — každý gój je prasečí hlava;
- 298: *Titus dobyl Jeruzaléma* — viz vysv. k str. 44;
- 303: *Fras nech vas bije* — hrom do vás;
- 305: *Tut sich!* — To je toho!